

Változások és változatlanóságok a magyar ellenzék politizálásában

Jelige: Változás

Lezárás dátuma: 2023.05.12.

Tartalomjegyzék

Absztrakt	3
1. Bevezetés	3
2. Szerkezet, módszertan, a dolgozat cél	5
2.1. A dolgozat szerkezete	5
2.2. Módszertan, hipotézisek, célok	7
3. Elméleti keretrendszer	10
3.1. A történeti politikatudomány szemléletmódja	10
3.1.1. A politikai rendszer egyes elemeinek a történeti folytonossága: a mintázatok feléléde	11
3.1.2. Nemzetközi folyamatok és a magyar politikai elit igazodása: Mintakövetés és mintaformálás	15
3.1.2.1. Elitviselkedés és geopolitika a jelencentriskusságban	16
3.1.2.2. A magyar politikatörténet nagyobb trendje: Mintakövető és mintaformáló korok váltakozása	18
3.2. A domináns pártrendszer irodalma	21
4. A régi és az új változáselmélet, az ellenzék alkalmazkodása az új pártrendszerhez	25
4.1. Egy interakcionista modell alapvonalai a magyar politikai rendszer első két évtizedének kontextusában	25
4.2. Az új változáselmélet konceptualizálása	27
5. Az ellenzék 2010 utáni alkalmazkodásának értelmezése az új változáselmélet keretrendszerében	31
5.1. A mintakövető-mintaformáló tengely a gyakorlatban	32
5.2. Az ellenzék fő hiátusa: a hatékonyság igazolása	34
5.3. Ellenzéki integráció és dezintegráció: 2018-2023	36
6. Következtetések	39
7. Bibliográfia	42

Változások és változatlanságok a magyar ellenzék politizálásában

Absztrakt

Az ellenzéknek nem sikerült megváltoztatni az erőviszonyokat 2022. április 3-án, a Fidesz immáron negyedszerre kapott kétharmados felhatalmazást a választóktól. A hatpárti ellenzék nagy utat tett meg annak érdekében, hogy a centrális erőter logikáját meghaladva restaurálják azt a kétblokkrendszert, ami sokáig meghatározta a magyar pártrendszer dinamikáját. A választási vereséget követően elindult az ellenzéken belül egy útkeresési diskurzus annak érdekében, hogy a jövőben eredményesebben mérettessék meg magukat a kormánypártokkal szemben. Az egyes pártok és politikusok azonban másképp értelmezik a saját szerepüket, eltérő diagnózisokat állapítanak meg, és más konklúziókra jutnak. A dolgozat célja eme útkeresést (valamint az idevezető utat) áttekinteni és értelmezni, ráadásul a történelmi politikatudomány keretrendszerén belül. Úgy gondolom, hogy a 2022-es választást és magát a magyar politikát *en bloc* nehéz mélyebben megérteni, ha nem építkezünk a magyar politikai fejlődés tudásanyagára. Elsősorban erre az elméleti talapzatra alapozva igyekeztem megalkotni a saját változáselméletemet, amely adekvát módon képes kontextusba helyezni az egyes ellenzéki pártok felemelkedését vagy adott esetben térvészését. A magyar történelmi politikatudománynak még sokat kell fejlődnie ahhoz, hogy a tevékenysége ne csak a történelmi folytonosságok azonosítására korlátozódjon le egyedül. Véleményem szerint ki kellene nyitni egy vitát a magyar politikai fejlődés eredményeinek alkalmazhatóságáról, valamint egy tudományos térfoglalás keretében emancipálni a tudományos fősodort képviselő megközelítések soraiba azt.

Kulcsszavak: magyar pártrendszer, magyar politikai fejlődés, ellenzék, változáselmélet

1. Bevezetés

A választókat, az elemzőket, de még a politikatudományt is meglepte a 2022. április 3-án megrendezett országgyűlési választás eredménye: a közvéleménykutatásokon sokáig a Fidesz-KDNP-vel lépést tartó, olykor hasonló támogatottsággal bíró egyesült ellenzéki tömb nem várt mértékű vereséget szenvedett. Az ellenzéki előválasztást követően nem véletlenül várták sokan azt, hogy a magyar politikai rendszert 2010 óta meghatározó erőviszonyok 2022. április 3-at követően gyökerestül meg fognak változni, azonban a hatpárti ellenzék a közös miniszterelnökkel egyetemben várakozás alatt teljesített (Böcskei – Szabó, 2022:8). A kétezres

éveket meghatározó kétblokkrendszer visszaállítása helyett a centrális erőter lett újragombolva (Szabó, 2022), miután a Mi Hazánk Mozgalom bekerülésével újra van a kormánypártoknak (radikális) jobboldali ellenzéke. Különböző diagnózisok születtek és még fognak is születni, amelyek valamelyest megmagyarázhatják az Egységben Magyarországért listájának vereségét. A választást követően felélénkült a baloldali ellenzéki pártok körében az útkeresési diskurzus. Ki legyen és hogyan legyen az ellenzék vezető ereje? Van-e az ellenzéki összefogásnak jövője? Milyennek kell lennie az ellenzéknek? Meg kell-e tartani az előválasztás intézményét? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel foglalkoztak és várhatóan foglalkozni is fognak az ellenzéki politikusok annak érdekében, hogy a 2024-es Európai Parlamenti és önkormányzati választásokra, illetve a 2026-os országgyűlési választásokra olyan válaszokat találjanak, amelyek alkalmassá tehetik őket a Fidesz-dominancia megtörésére.

Orbán Viktor és a Fidesz az egymást követő negyedik kétharmados választási felhatalmazásával kiemelt figyelmet kap mind a hazai, mind a nemzetközi politikatudomány részéről, azonban az ellenzék állapota, annak mozgása, változásai és innovációi kevésbé érdeklik a tudományos közvéleményt. Úgy gondolom, érdemes nagyobb figyelmet szentelni a centrális erőter két oldalsó szegmensének is, kontextusba helyezni az ellenzéki belharcokat, az irányváltásokat és az innovációként értékelhető újításokat. Míg a 2018-as választást vizsgáló *Várakozások és valóságok* című tanulmánykötetben (Böcskei – Szabó, 2018) helyet kapott a történelmi politikatudomány (Csizmadia, 2018) szempontrendszere és tézisei, addig a 2022. évben nem (Böcskei – Szabó, 2022). Véleményem szerint az új historizmus adekvát válaszokkal és pregnáns meglátásokkal járulhat hozzá a magyar belpolitikai folyamatok jobb értelmezéséhez. Egyetértek a Kiss Róbert Dávid és Zemplényi Lili Naómi szerzőpárossal, hogy az Amerikai Politikai Fejlődés (APD) iskolájának a hazai adaptációja, a történelmi mintázatok tovább élésének feltárása és rendszerezése egy unikális látásmódot kölcsönözne a mai magyar politikatudomány fősodrárt jelentő jelencentrikus (hibrid rezsimek, populizmus) megközelítéseken túl (Kiss – Zemplényi, 2022). Ennek megfelelően a dolgozatomban a magyar politikai fejlődéssel kapcsolatos eddigi ismeretek morfológiáján keresztül fogom bemutatni és értelmezni a rendszerváltás óta eltelt bő három évtized pártrendszerének a változásait, főleg a 2010 óta fennálló domináns pártrendszerre fókuszálva. Fontos kiemelni, hogy mindenféle történelmi analógiára vagy ismétlődő mintázatra való hivatkozás nem jelent történelmi determinizmust, mivel a különböző politikai aktorok meg is haladhatják azokat. A magyar politikai fejlődésnek bármelyik politikai párt vagy vezető politikus képes lehet új irányokat adni, új mederbe terelni azt.

2. Szerkezet, módszertan, hipotézisek, a dolgozat célja

2.1. A dolgozat szerkezete

Az *első* nagy tematikus részben felvázolom azt az elméleti és fogalmi keretet, amelyben értelmezni fogom a magyar pártrendszer változásait. Miután a magyar történeti politikatudomány egyfajta morfológiáját fogom elvégezni, így értelemszerűen a hazai eredményeket és struktúrákat fogom bevonni a vizsgálódásba, hogy egy olyan értelmezési keretrendszert hozhassak létre, amelyben el lehet helyezni a különböző innovációkat és folyamatokat. Csizmadia Ervin munkái alapján (2009; 2017; 2018) be lehet azonosítani azokat a különböző mentális elemeket, intézményi szerepköröket, amelyek 1994-es ciklustól kezdődően „feléledtek” és történelmi kontinuitást mutatnak a dualizmus és a Horthy-korszak pártfejlődésének irányjaival. Bár a magyar politikai fejlődésnek a leginkább kézenfekvő és ismétlődő mintázata a domináns pártrendszer – amely 2010 után újra realitássá vált –, azonban amellet érvelek, hogy a történelmi mintázatok nem redukálhatók kizárólag a centrális erőter visszatérére. Továbbá fontos elem és értékelési szempont lesz a Nyugathoz való viszonyulás, specifikusabban a nyugati minták felvételének és adaptációjának a problematikája, ami szintén egy jelentős törésvonalként volt és van jelen a magyar pártpolitizálásban a mai napig (Csizmadia, 2017; Csizmadia, 2019). Az elméleti és fogalmi keretrendszer eklatáns részét képezi a domináns pártrendszerek irodalmának az ismertetése, mely alapján elhelyezhetővé válik a 2010 óta fennálló Fidesz-centrikus magyar pártrendszer.

A *második* részben először az összehasonlíthatóság érdekében felvázolom a rendszerváltást követő húsz év pártrendszerének a folyamatait. Úgy gondolom, hogy a rövid kormányzati ciklusos váltógazdálkodás, a „libikóka elv” (Wéber, 2022) alapvetően másfajta alkalmazkodást várt el a kezdeti hárompólusú pártrendszerből fokozatosan kifejlődő kétblokkrendszertől (Soós, 2012), mint amit a 2010 utáni centrális erőter „elvárna”. Az 1990-es és a 2000-es évek folyamatainak a rekonstruálását elsősorban Csizmadia Ervin *Politikai változáselmélet* című munkájának perspektíváján keresztül (Csizmadia, 2007) teszem meg. Továbbá áttekintem, hogy a változáselmélet mely elemei lehetnek még relevánsak napjaink folyamatainak megértésében, hogyan lehetne azokat továbbfejleszteni, illetve megkísérlem lefektetni az új változáselmélet alapjait.

Ezt követően a *harmadik* tematikus egységben a fókusz a 2010-es, úgynevezett „kritikus választás” következtében felálló és az azt követő, az új választási rendszerben rendezett „megerősítő választások” által bebiztosított centrális erőteren lesz (Enyedi – Benoit, 2011;

Róbert – Papp, 2012). Természetesen rengeteg aspektusa van a domináns pártrendszerekben a kormánypárt és az ellenzék közötti aszimmetrikus viszonyoknak (az elérhető erőforrások közötti nagyságrendi eltérés; a hatalomból való kizártság; a verseny feltételeinek alakulásába való beleszólás minimálisra csökkenése stb.), azonban azt fontos kiemelni, hogy az ellenzék cseppet sem eszköztelen aktora a pártverseny arénájának. Sokszor az ellenzék „alkalmatlansága”, az alkalmazkodóképesség hiánya, illetve a rossz stratégiaalkotás is közrejátszik a domináns pártrendszerek stabilizálódásában. Mindebből adódik a kérdés: hogyan tudja az ellenzék megtörni a domináns pártrendszert? Ha szigorúan a magyar történelemből indulunk ki, akkor a válasz az lehetne, hogy sehogya, majd valami külső behatás lesz az, ami gyökerestül felforgatja a magyarországi pártrendszer erőviszonyait, s az *ancien régime* romjain kiépül valami új. A Szabadelvű Párt és utóda, a Nemzeti Munkapárt által dominált pártrendszer végére az első világháborús összeomlás, az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, az azt követő forradalmak és Trianon tették a pontot, míg a Horthy-korszak pártrendszerének a végét a vörös hadsereg jelentette. Azonban erre hagyatkozni nem lehet, ebből adódóan pedig tudományos megközelítésre van szükség. Patrick Dunleavy (2010) alapján a domináns pártrendszerekben az ellenzéki pártok kétféleképpen alkalmazkodhatnak a domináns párt erodálása érdekében: 1) az ellenzéki pártoknak növelniük kell a hatékonyságukat, hogy a választók számára kormányképes alternatívát jelentsenek, 2) megváltoztathatják az ideológiai alapállásukat. A hatékonyság kérdésköre minden kétséget kizáróan fontos a baloldali pártok számára, ugyanis a kormánypárti közvélemény számára a 2002-2010 közötti időszak a mai napig hivatkozási alap. A másik alkalmazkodási mód az ideológiai alapállás megváltoztatása. Ez alapján az ellenzék háromfajta stratégiát követhet: a kormánypárttal teljesen ellentéteset, valamelyest hasonlót, illetve azzal ideológiailag teljesen megegyező pozíciót vehet fel (Dunleavy, 2010:23). A történeti politikatudományi nézőpontból kisebb korrekciókra lesz szükség: a magyar pártrendszer változáselméletének érdekében Dunleavy modelljéből „kikerül” a bal-jobb skála, helyette a Nyugathoz való viszonyulás alapján kerülnek majd a magyar pártrendszer pártjai elhelyezésre (mintakövetés-mintaformálás). Nem szándékozom teljes mértékben diszkreditálni a bal-jobb spektrum érvényességét, hiszen a pártok és a választók el tudják helyezni magukat rajta, illetve a mai napig fontos identifikációs pont, azonban a tanulmány megközelítésmódja számára nem igazán releváns. A másik értékelési szempont a korokon átívelő (így a magyar politikai fejlődés egy tipikus elemeként számontartható elem) kormány- vagy rendszerellenzékiesség dilemmája lesz, amely alapvetően bekorlátozhatja az ellenzék versenyképességét. Végezetül az ellenzéki pártok 2010 utáni és jelenlegi útkeresését fogom értékelni az általam felvázolt elemzési keretrendszeren belül.

2.2. Módszertan, hipotézisek, célok

A dolgozat módszertana deskriptív és diszkurzív megközelítést alkalmaz, amelyben a szakirodalom által felvázolt elméleti keretrendszeren belül a különböző politikusi megnyilvánulások (beszédek, interjúk, újságcikkek, pamfletok, pártprogramok stb.) kerülnek értékelésre és ezáltal elrendezésre. Az előbb felsorolt tipikus közéleti megnyilvánulások elsősorban azokra a kérdésekre kell, hogy válaszoljanak, hogy az adott párt/politikus) Mit mond és mit gondol Európáról? b) Hogyan kívánja növelni a hatékonyságát, mennyiben nyújt kormányzóképes alternatívát a választók számára a Fidesszel szemben? A magyar történeti politikatudomány módszertani fejlettségének jelenlegi szintje nem teszi lehetővé a történelmi folytonosságok kvantitatív alátámasztását. Ez a tény önmagában egy másik dolgozatnak a kutatási témája lehetne, azonban erre itt nem tud sor kerülni.

1. Hipotézis: *Magyarországon domináns pártrendszer van, melynek erőviszonyait, konfliktusait, viselkedési mintázatait és intézményi szerepköreit jól magyarázza a történeti politikatudomány megközelítése.* Mint már korábban jeleztem és ezt a hasonlóságot mások is megfigyelték: a magyar történelemben egy visszatérő jelenség az, hogy huzamosabb időszakon keresztül egy (mamut)párt nagy többséggel, egyedül kormányoz, illetve a vele szemben lévő kétoldali ellenzéke széttöredezett, ráadásul együttműködésre képtelen, s ez által nem tudja érdemben befolyásolni a politikai folyamatokat. Viszont egyesek vitatják ezen korok örökségét, magyarázóerejét: a Fideszt a modernkor jelenségeként értékelik (Horváth – Soós, 2015:274; Wéber, 2022:374). Én ezzel szemben úgy gondolom, hogy érdemes a múltban kutatni annak érdekében, hogy jobban megértsük a rendszerváltás utáni és főleg a 2010 utáni folyamatokat. Amennyiben a magyar politikatörténetet egy hosszú történelmi trendként értékeljük és a rendszerváltás demokratikus korszakát nem választjuk el élesen és mereven a dualizmustól és a Horthy-korszaktól azok nem demokratikus volta miatt, akkor megállapítható, hogy mindhárom korszakra érvényes mintázatokat lehet felfedezni. Ilyen hasonlóság a 1a) *kormánypárti menedzserizmus*, 2a) *a makrogazdaság- és pénzpolitika-fixált kormányzásfelfogás*, és 3a) *az egyedülvalóság percepciója* a kormánypártok kapcsán, valamint a 1b) *kvázi rendszerellenzéki nemzetvédelmi felfogás*, 2b) *a mikropolitika-fixáltság* és 3b) *az erkölcsi túlfeszítettség* a mindenkor ellenzék részéről (Csizmadia, 2009) Továbbá visszatérő elemként értékelem a következőket is: 1) *a közjogi(as) konfliktusok állandósága*, 2) *a domináns időszakot megelőző pártrendszerek nem képesek adekvát választ adni a kor különböző problémáira, a válságjelenségek feloldására rendre a pártrendszer áthatóbb korrekciójára kerül sor* 3) *az ellenzék kormányképtelen és széttöredezett* (Csizmadia, 2018).

2. Hipotézis: *Az ellenzéki pártok igen fontos és beazonosítható innovációkat hajtanak végre, hogy versenyképessé váljanak.* Fontos lehatárolni, hogy mely politikai erőkről van szó, hiszen a vizsgálat kiterjedtsége függ tőle: elsősorban a parlamenti ellenzéki pártok lesznek szem előtt tartva, pontosabban a Demokratikus Koalíció (DK), a Momentum Mozgalom, a Jobbik Konzervatívok, a Lehet Más a Politika (LMP), a Párbeszéd Magyarországért (Párbeszéd, PM), a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a Mi Hazánk Mozgalom (Mi Hazánk). Ebből következik, hogy a Jakab Péter vezette Nép Pártján Mozgalom, a Márki-Zay Péter által fémjelzett Mindenki Magyarországa Mozgalom (MMM) és a Magyar Kétfarkú Kutya Párt (MKKP) nem képezik a vizsgálat tárgyát, nem számítanak releváns szereplőknek. A hét parlamenti párt jelentősen több erőforrással és közéleti befolyással rendelkezik, mint az előbbi felsorolás utolsó három eleme, ráadásul meglehetősen nehéz lenne elhelyezni őket a felvázolásra kerülő változáselmélet keretrendszerében. A Demokratikus Koalíció és a Momentum azok, amelyek a maguk módján megszabják az ellenzék belharcának az irányait. A DK a jelenlegi állapotok szerint a második legerősebb párt, ez nagyrészt annak köszönhető, hogy a Dobrev-árnyékkormány felállításával, a DK TV létrehozásával és a többi ellenzéki párt politikusainak az átigazolásával sokkal aktívabbnak és hatékonyabbnak tűnnek a választók számára. A Gyurcsány Ferenc vezette párt „kisajátította” és élesen le is határolta az Orbán-rezsim rendszerellenzéki klaszterét (Gyurcsány, 2023). A Momentum is igyekszik igazolni a rátermettségét, ennek a törekvésnek az outputja lett Donáth Anna előtérbe helyezése és a Holnap Magyarországa Terv (Momentum, 2023), amely szakpolitikai javaslatokon túl azt is indukálhatja, hogy a mintakövetést felválthatja az Európai Uniót valamelyest bíráló és azt tökéletesíteni szándékozó, a tagállami szuverenitást tiszteletben tartó és támogató uniós politikai fordulat. A kevésbé hangos aktorok közt lehet találni a Jobbikot, az LMP-t, az MSZP-t és a Párbeszédet. Ezeket a pártokat jellemzően küszöb alatti szintre mérik a közvélemény-kutatók, ettől függetlenül azonosítani lehet aktivitásokat: az LMP és a Párbeszéd zöld pártokként próbálják magukat pozicionálni és kicsiként megmaradni a releváns pártok soraiban, a Jobbik Európa-párti, konzervatív pártként újra szabta a párt arculatát, míg az MSZP megpróbál visszatérni a baloldali tömegpártok törzsszavazóihoz és „igazi baloldali politikát” folytatva például teljes mellszélességgel támogatja az ársapkák rendszerét, miután az a szegényebbeknek segít elsősorban.

3. Hipotézis: *Az ellenzék nem elég sokszínű, ami a stratégiákat illeti, ez pedig negatívan hat a versenyképesség növelésére, és ennek politikatörténelmi összefüggései is lehetnek.* Miután a történeti politikatudomány szemüvegén keresztül értékelem a különböző ellenzéki pártok stratégiáit, innovációit, így elsősorban a mintakövetés és a mintaformálás tengelye, valamint a

rendszerellenzéki és az annál jóval mérsékeltebb attitűdöt jelentő kormányellenzéki kérdésköre lesz a zsinórmérték. Dunleavy alapján a kormánypárttal teljesen ellentétes ideológiai pozíció felvétele és a hatékonyság maximalizálása egy stabil és viszonylag masszív, de a kormánypárti szavazókat magába nem foglaló szavazói tömbre elég. Hogy a hatalmon lévő domináns párt szavazótáborát tömegek elhagyják és más pártokhoz kötődjenek, ahhoz olyan ideológiai pozíciókat kell felvennie az ellenzéknek, amelyek átfedésben vannak a kormánypárt szavazóival, arról nem is beszélve, hogy hatékonyabb alternatívának is kell mutatkoznia, hogy az addigi választói preferenciákat megváltoztathassák. Úgy gondolom, ebben azonban a „dacos” rendszerellenzéki magatartás komoly akadályt jelenthet. Az ellenzék versenyképessége jelentősen javulhatna, ha tudatosan a kormány ellenzékeként politizálnának, hiszen ez sokkal inkább összeegyeztethető lenne a kormánypárttal valamelyest hasonló stratégia kialakításában és hiteles alkalmazásában. Továbbá ott van az is, hogy a harmadik megközelítés is elengedhetetlen lehet a dominancia erodálásához, vagyis a teljes utánpótlás felvállalása. A Mi Hazánkat gyakran éri a látszatellenzéki vádja, mivel sok kérdésben hasonló, vagy kis módosításokkal, de a kormánypárti állásponttal összeegyeztethető véleményt fogalmaz meg (Rajnai, 2021:21) és megpróbál konstruktív parlamenti politikát folytatni. Ez alapvetően sikeres lehetne, azonban amennyiben a Fidesz túl veszélyesnek ítélné meg a radikális párt közeledését, akkor válaszul olyan politikát folytathatna, olyan üzeneteket fogalmazhatna meg, melynek eredményeként a Mi Hazánk szavazói átpártolnának a hatékonyabb kormánypárthoz.

Reményeim szerint a dolgozat végére fel tudok állítani egy olyan értelmezési-értékelési szempontrendszert és egy olyan változáselméletet, amely érthetően és jól lesz képes elhelyezni a magyar pártrendszeren belüli ellenzéki irányváltásokat és folyamatokat a történeti politikatudomány szemszögéből. Bár se nemzetközi, se regionális összehasonlításra nem kerül sor ebben az esszében, ettől függetlenül a magyar politikai fejlődés elég unikális ahhoz, hogy előbb célszerű mélyebben megismerni azt. Több kötet és tanulmány született már a történeti politikatudomány paradigmáján belül, ezek orientáló jellegűeknek minősülnek a tágabb, történelmi összefüggések keresésében (Csizmadia, 2009; Csizmadia, 2014; Csizmadia – Koroncai, 2017; Csizmadia, 2017; Csizmadia, 2018; Csizmadia, 2019; Csizmadia, 2020; Csizmadia – Lakatos – Novák, 2021), azonban (s ez teljesen érthető oknál fogva) a fő hangsúly a Fideszen és Orbán Viktoron van. Az ellenzék ezzel párhuzamosan kevésbé vizsgált elemnek számít megítélésem szerint, úgy gondolom ezt az „ürt” vagy „hiányosságot” be kell pótolni és bővíteni kell az ismeretanyagot (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021) ezen a téren is.

3. Elméleti és fogalmi keretrendszer

3.1. A történeti politikatudomány szemléletmódja

A magyarországi történeti politikatudomány ugyan nem egy elterjedt diszciplína, ennek ellenére igen komoly fogalmi és elméleti apparátussal bír. Osztom azt a nézetet, hogy a magyar politikai fejlődés önmagában való vizsgálata nagyobb magyarázóerővel bírhat, mint a nemzetközi összehasonlításokon alapuló tranzitológia és a hibrid rezsimek szempontrendszere (Kiss – Zemplényi, 2022:118-119). Az új historizmus – ahogy azt korábban is jeleztem – sokkal nagyobb figyelmet szentelt a Fidesz vizsgálatára mint ami a magyar politikatörténet folytonosságának újabb állomása (Csizmadia, 2018); például egy egész kötetet szentelt a párt nemzetközi és hazai történeti összehasonlítására (Csizmadia – Lakatos – Novák, 2021). Csizmadia (2017) arra a megállapításokra jutott, hogy az „orbánizmus” a magyar politikai fejlődés leglogikusabb jelensége, valamint a domináns pártrendszer a magyar politikatörténet egy állandó rekvizituma, amely rendszerfüggetlen, valamint mintakövető és mintaformáló korszakokban egyaránt megjelenik. Felmerül a kérdés, hogy mi a helyzet az ellenzékkal? A domináns párt és ellenzéke együttesen működtetik az ország pártrendszerét (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021:166), így érdemes a Fidesz után nagyobb figyelmet szentelni a többi párt mozgására, azok történelmi folytonosságait megvizsgálni.

Feltétlenül szükséges az új változáselmélet elméleti megalapozásához felidézni a magyar történeti politikatudomány eredményeit, gondolati struktúráit. Azonban az áttekinthetőség érdekében célszerű valamilyen módon csoportosítani ezeket. Véleményem szerint két főbb terület állapítható meg: 1) a gyakorlati politika egyes elemeinek történeti összehasonlítása, azaz mindazon tényezők és mintázatok, amelyek a régebbi korokkal mutatnak folytonosságot; (domináns pártrendszer, politikai elitek közötti viszonyok, konfliktusok, szerepkörök, mentális beidegződések); 2) a modern magyar eszmetörténeti múlt és az azt befolyásoló nemzetközi politikai folyamatok összefüggéseinek vizsgálata. Természetesen ezek nem önmagukban álló munkák és építkeznek is egymásra, azonban úgy gondolom, hogy egy történeti politikatudomány által inspirált változáselmülethez elengedhetetlen ezeknek az eredményeknek a tudatosabb felhasználása. A gyakorlatban történő alkalmazhatóság bemutatása és igazolása talán képes lesz eloszlatni azt a szkepszist (Csizmadia, 2021:212), amit a magyar politikatudomány a történelmi párhuzamok keresése kapcsán megfogalmaz.

3.1.1. A politikai rendszer egyes elemeinek a történeti folytonossága: a mintázatok feléledése

Sokat lehet olvasni és hallani azokról az összehasonlításokról, amelyeket a magyar történelem egyes vezetői (Ferenc József, Horthy Miklós, Kádár János) és Orbán Viktor között húznak meg, azonban a bonyolultabb szerkezeti elemeket – mint például az egyes korok pártrendszereit, az elitmagatartást – kihagyják az elemzésekből (Csizmadia, 2018:147). A következőkben arra teszek kísérletet, hogy feltárjam és felvázoljam azokat a múltbéli mintázatokat, amelyek tovább élnek a mai napig. Csizmadia (2009:12) szerint a bizonyos történelmi és társadalmi fejlődést maguknak tudó országokban a politikai pártok – a mindenkori államformától, kortól és az azt meghatározó ideológiától függetlenül – egy zárt fejlődési pályán mozognak; ebből a zártságból kifolyólag a hagyományként rögzült elemek korokon átívelően visszatérhetnek. Át kell értékelni – és adott esetben zárójelbe tenni – azokat a kritikákat, amelyek a kontinuitáskeresés normatív korlátait fektetik le. Nyilvánvaló, hogy a régebbi rendszerek demokratikussága nem felelne meg a mostani követelményrendszernek, azonban a folytonosságok feltérképezése éppen ezért lehet érdekes, hiszen olyan mintázatokról van szó, amelyek különböző korok igencsak eltérő ideológiai és politikai keretei között is fellelhetőek, mint például az elitek magatartása, egymáshoz való viszonyaik, vagy a domináns pártrendszer (Csizmadia, 2021:217-218). A következő bekezdésekben célszerűnek tartom szétszálazni a vizsgált rendszerelemeket: először a magyar történelemmel folytonosságot mutató *rendszerszintű* hasonlóságokat fogom megvizsgálni, utána pedig sor kerül a kontinuus *tartalmi* (elitattitűdök, intézményesedett szerepkörök, mentális) elemek bemutatására. Ezek értelemszerűen egymás komplementerei és biztosíthatják egymás újratermelődését. A felszínre törő elitlogikák befolyásolhatják a rendszer fejlődését, illetve fordítva is igaz: a rendszer maga is kényszerítheti a politikai eliteket a régi mintázatokhoz való visszafordulásra.

A magyar politikai fejlődés rendre visszatérő mintázata a *közjogi konfliktusosság*, amely az összes korszakban előállított egy menedzserpártot, ami arra volt hivatott, hogy a fennálló rendet, a status quo-t őrizze (Csizmadia, 2017:209). A dualizmus korában a Szabadelvű Párt (majd később a Nemzeti Munkapárt) feladata volt a kiegyezés a rendszerét fenntartani és működtetni. Ez a politikai teret kettéválasztó közjogi törésvonal olyannyira erős volt, hogy minden pártnak elengedhetetlen volt, hogy valamelyik pozíciót felvegye (legyen az '48-as vagy '67-es), ha ezt nem tette, akkor képtelen volt releváns politikai erő maradni (Szabó, 2011:22). A Horthy-korszakban hasonló feladatot látott el az Egységes Párt (és annak későbbi változatai) is. Azonban kiemelendő, hogy két igen eltérő menedzselési helyzettel van dolgunk: az 1867-es

kiegyezés kibontakozás és siker volt, ezzel szemben Trianon, illetve a vele járó elszigetelődés és összeomlás egy kudarc kezelésére adott mandátumot az kormánypártnak (id. mű: 337-338). A Horthy-korszakban így a közjogi kérdéssel megegyező súllyal bírt az úgynevezett életkérdés: „Hogyan lehetne túlélni az első világháború utáni megrázkódtatásokat?” Érdekes még megemlíteni a korábbi korszakok menedzser pártjai közül a Kádár-korszak állampártját, az MSZMP-t, azonban újfent zárójelbe teszem azt a dolgot szempontjából, hiszen egy ellenzéki pártok nélküli, diktatórikus egypártrendszerrel beszélhetünk. Fontos megállapítás Csizmadia részéről, hogy a rendszerváltás után nem volt világos közjogi szerkezet, mivel Magyarország már nem volt részese a szovjet világrendszernek, illetve még nem történt meg a nyugati integrációba való betagozódás – részben ennek is köszönhető, hogy minden egyes választáson az ellenzék nyert (id. mű:209). Ez az atipikusnak mondható rövid kormányzati ciklusú váltógazdálkodás azonban az EU-csatlakozást követően megszűnt, az Európai Unió vált kvázi-közjogi konstrukcióvá. (id. mű:209-210). Véleményem szerint az új Alaptörvénnyel még inkább felerősödött a közjogiasság, hiszen a Fidesz a Nemzeti Együttműködés Rendszerének, az új status quo-nak lett a rendszermenedzser pártja, míg az ellenzék – miután ennek létrehozásában nem vett részt – rendszerellenzékként, a közjogi konstrukció ellenfeleként politizál (a legutóbbi választás során felmerült a feles alkotmányozás eshetősége is).

A második rendszerszintű folytonosság *a domináns pártrendszert megelőző pártrendszer inadekvát problémakezelése, amely a pártrendszer korrekcióját teszi szükségessé.* A kiegyezést lemenedzselő liberális elit vezére által fémjelzett Deák-párt lett az új pártrendszer kormánypártja és egyben közjogi struktúra hazai védelmezője. A korszakban ugyan mindegyik párt liberális volt, azonban a közjogi törésvonal másik oldalán volt a kiegyezést mérsékelten bíráló Balközép Párt, valamint egy tisztán rendszerellenzéki Szélsőbal. A Deák-párt képtelen volt egyedül kezelni az 1870-es gazdasági válságot, így 1875-ben a pártrendszer korrekciójára (és nem a rendszerére) került sor, a kormánypárt egyesült a mérsékelt ellenzéki Balközéppel (Csizmadia, 2018:153). Az első világháborút és a forradalmakat követően hasonló problémával szembesült az új politikai elit: a polgári kibontakozás pártformációi nem tudták kezelni az összeomlást, a kisantant betörését és a nemzetközi elszigeteltséget. Az új pártrendszer megtervezésénél szempont volt, hogy a kormányzó erő diszkontinuitást mutasson a korábbi korok pártjaival szemben (Csizmadia, 2018:151). Az 1929-1933-as válság nem kormányváltást, hanem a kormánypárt generációs alapon történő megújulását eredményezte (Csizmadia, 2017:343-347) A 2010-es választáson szintén a pártrendszer korrekciójára került sor, ugyanis a rendszerváltást követő sokpártrendszer, valamint a fokozatosan kialakuló kétblokkrendszer

nem tudta kezelni azokat a diffúz társadalmi elvárásokat, amelyek az átmenet során megfogalmazódtak: nyugati jólét, gazdasági stabilitás, kiszámítható életkörülmények. Az MSZP-SZDSZ kormány legitimációs válsága és a baloldal kormányzóképeségébe vetett hit összeomlása eredményezte a választói preferenciák oly nagymértékű eltolódását, amely a 2010-es kritikus választást (Enyedi – Benoit, 2011) eredményezte.

Csizmadia (2018) szerint a domináns pártok a magyar politika szerves részét képezik, de mi a helyzet az ellenzékkel? Széttöredezettség, képtelenség az összefogásra – ez jellemezte a régebbi korok ellenzékét, ugyanez a hagyomány a 2010 és 2021 közötti korszakra is érvényesnek mondható. Mindemellett a kormánypárt aktívan hangoztatta, hogy az *ellenzéke kormányképtelen*. Az Ausztriával szembeni elutasító attitűd és a kiegyezés rendszerének éles bírálata nem tette kormányzóképessé a '48-as alapokon álló ellenzéki pártokat, ez lehetetlenné tette egy Ferenc József bizalmát élvező váltópárt létezését. Helyette a harminc éven át kormányzó Szabadelvű Pártnak kétoldali ellenzéke volt (Függetlenségi Párt és a Nemzeti Párt), amely csak 1905-ben volt képes összefogni és választást nyerni (Csizmadia, 2017:326), de az egység csak látszólagos volt. A kormánykoalíción belül komoly vita tárgya volt, hogy „ki mennyire '48-as” (Szabó, 2011:23). A Horthy-korszakban fokozottan érvényes az ellenzék széttagoaltsága (id. mű:339-340). Egyaránt előfordultak ellenzéki (kisgazdák, keresztényszocialisták) és rendszerellenzéki pártok (legitimisták, szociáldemokraták, városi demokrata liberálisok, fajvédők, szélsőjobboldaliak), azonban ezek nem rendelkeztek érdemi beleszólással a politika alakulásába (Sipos, 2011;142-143). 2010 után megalakult a centrális erőter, a Fidesz-KDNP-nek kétoldali ellenzéke lett: a jobboldalit a Jobbik, a baloldalt az MSZP és az LMP jelentette (Körösenyi, 2015:414). Ez a helyzet a 2022-es választásra tudott megváltozni, ugyanis a Jobbik néppártosodásával és mérséklődésével csökkent a baloldal és a párt közötti relatív távolság, míg a Fideszhez képest mért változatlan maradt, így össze tudtak fogni (Péli, 2021).

A rendszerszintű folytonosságokat követően áttérek azokra a tartalmi hasonlóságokra, amelyek szintén kor-, államforma- és ideológiafüggetlenül felfedezhetőek a magyar politikai fejlődésben. Csizmadia (2009) nyomán a kormány és az ellenzék kapcsán egyaránt meg lehet különböztetni három-három mentális-viselkedésbeli mintázatot, amely a rendszerváltást követően folytonosságot mutat a régebbi korokkal. A kormánypárti menedzseri archetípus jegyei a rendszermenedzseri pártattitűd, a makrogazdaság- és pénzpolitikafixált kormányzásfelfogás és az egyedülvalóság percepciója. Az ellenzék kapcsán ezzel szemben nemzeti érdekvédelmet, mikropolitikára fixáltságot és erkölcsi túlfeszítettséget lehet

megállapítani (id. mű:15-17). A korábban említett szükséghelyzetek (világgazdasági válság, országvesztés) legoptimálisabb és leghatékonyabb kezelése érdekében mindig egy mamutpártot bíztak meg, amely magával hordozta a váltógazdaság hiányát. A válságkezelés egyfajta makrogazdasági szemléletmódot igényelt a hatalmon lévő pártkonglomerátumoktól: a rendszer stabilitásának megőrzése érdekében komoly áldozatokat kellett hozni, sokszor a társadalom kárára. A harmadik visszatérő elem, az egyedülvalóság percepciója nagyrészt abból fakadt, hogy az ellenzék olyan politikát folytatott, amely a kormánypártéval – és az államérdekkel – teljes mértékben szemben állt, ezért a domináns pártnak az volt a célja, hogy a kormányzásra képtelen másik oldalt hatalmon kívül tartsa (id. mű:15-16). Az ellenzék a nemzeti érdeket (vagy a Horthy-korszakban a rész-Magyarországokat) képviselte, amely egy rendszerellenes attitűdöt is generált, nem tudott kialakulni a demokratikus pluralizmus alapfeltételét jelentő kormányellenzék. A pragmatikus válságkezelés is éles ellenzéki kritikák tárgyát képezte; a '48-as alapokon álló ellenzék a nemzet érdekeit szolgáló gazdaságpolitika kialakítását szorgalmazta az 1870-es válság idején, míg a Horthy-korszakban a külföldi kölcsönszerzés sikerességét az elhanyagolt társadalmi igények, a dezintegráció árnyékolta be az ellenzék szerint (Csizmadia, 2017). Az előbbiekhöz továbbá társult egyfajta moralizáló erkölcsi túlfeszítettség is, a kormányoldal állandó kritika tárgyát képezte a mikrotársadalmi szempontok figyelmen kívül hagyása miatt, de ezen felül az örök ellenzékiesség is katalizátorként szolgált ebben (Csizmadia, 2009:16-17).

Elfogadom Csizmadia érvelését, miszerint a rendszerváltást követő első ciklusban nem igazán érvényesültek a korábbi mintázatok, így csak 1994-gyel kezdődően érdemes a korábban felsorolt mentális elemeket megállapítani (erről bővebben: id. mű:20-22). Bár sokáig – ameddig az Európai Unió kvázi nem vált azzá – nem volt közjogias törésvonal, attól függetlenül a Fidesz és az MSZP 2010-ig felmutattak olyan viselkedési-magatartási mintázatokat, mint „történelmi utódpartok”. Az MSZP-SZDSZ koalíció meglehetősen hasonlóan viszonyult az átmenet lemenedzseléséhez és a makrogazdaság stabilizálásához, mint a régebbi korok nagy kormánypártjai, valamint a szakértelemre való hivatkozás tekinthető egyfajta egyedülvalóságtudatnak is. A Fidesz az 1994-es gyenge választási szereplést követően feladta harmadikutasságát: pólus- és ideológiaváltást hajtott végre és felvállalta a nemzeti érdekvédő ellenzék szerepkörét. A baloldali kormányzások idején a mikrotársadalmi szempontokat (egyetemisták, családok, szociális népszavazás stb.) a makrogazdaságiak elé helyezte, támadta a kormányt annak pragmatikussága miatt, valamint a Tocsik-ügy, a határon túli magyarok

kettőállampolgárságáról szóló népszavazás és az őszi beszéd kapcsán erőteljes moralizálásba kezdett (Csizmadia, 2009:22-25).

2010 után azonban véleményem szerint a szerepkörökben történt némi módosulás. Az Európai Unió mint kvázi-közjogi törésvonal kiegészült: miután a baloldali pártok nem ismerték el az új Alaptörvény legitimitását (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021:187), kialakult egy kettős közjogiság a magyar politikában. A centrális erőter azért is tudott fennállni, mert a Jobbik ugyan hasonló pozícióban volt az Alaptörvény kapcsán, mint a baloldal, azonban az Európai Unióval kapcsolatban a Fideszhez jóval közelebb állt. A Fidesz ezáltal egyszerre tud nemzeti érdekvédelmet és rendszermenedzseri állagőrzést is művelni (gyakran hivatkozik olyan eredményekre, amelyet „a baloldal korábban elvett”), míg az ellenzék a Horthy-korszakéhoz hasonlóan rendszerellenzékként legfeljebb csak rész-Magyarországokat (pedagógusok, diákok, szexuális kisebbségek, katások, orvosok stb.) tud képviselni. A Fidesz továbbá tartja még a történelmi kormánypártok makropolitikai-fixáltsága (államadósság, aranytartalék, költségvetési deficit) mellett az egyedülvalóság percepcióját is úgy, hogy közben napirenden hagyta a mikropolitikai témáit (rezsicsökkentés, családtámogatás) és nem engedett a baloldallal szembeni moralizáló politikából sem. A közjogias ellenzék – hasonlóan a régi korokhoz – morális alapon (korruptió, jogállamiság, külpolitika) kritizálja a kormánypártokat és javarészt (nem kizárólag) mikropolitikai kérdésekkel foglalkozik.

3.1.2. Nemzetközi folyamatok és a magyar politikai elit igazodása:

Mintakövetés és mintaformálás

Mint arra korábban utaltam, a változáselméletem egyik sarokpontja lesz a Nyugathoz való viszonyulás, amely alapján a pártok elhelyezhetővé válnak egy Európa-orientációs tengelyen (és adott esetben mozoghatnak is rajta). Bár a rendszerváltás óta jellemzően ez a felosztás nagyrészt lefedte a bal-jobb törésvonalat, azonban vannak olyan „atipikus” pártok, amelyek másképp gondolkoznak Európáról, mint amit az ideológiai alapállásukból ki lehetne következtetni. Állandó vita zajlik a bal- és a jobboldalon egyaránt, hogy ki az, aki képviseli és ki az, aki nem képviseli a politikai közösségének „igazi értékeit”. Véleményem szerint ez a szempontrendszer a mai geopolitikai fejlemények kontextusában adekvátabban képes megmagyarázni az egyes politikai pártok pozícióit. Az ellenzék nyugatosságát senki sem kérdőjelezi meg, nem úgy, mint a Fideszt. Az euroskeptizmus a leggyakoribb jelző (Arató – Koller, 2015; Tóth – Török, 2015; Bíró-Nagy – Szászi, 2022:34; Bíró-Nagy, 2022:219), amellyel a Fidesz EU-politikáját jellemezni szokták, de az ellentmondásosság, az eurorealista (Pesti, 2021) és a szuverenizmus (Szűcs, 2015) is sokat használt kifejezések. Az előbb

felsoroltak azonban csak a Fidesz nyugatosságának a felszínét kapargatják, annak a mélységére, milyenségére nem adnak kielégítő magyarázatot.

Csizmadia Ervin a „haza és haladás” dualitás helyett a mintakövető és a mintaformáló elitattitűdöket tartja helyesebbnek, mivel az előbbiekről való gondolkodásba „bele van kódolva”, hogy a hazai nem lehet haladó, illetve a haladó nem lehet nemzeti (Csizmadia, 2017:171). A másik két fogalom alkalmazása azért lehet gyümölcsözőbb, mert azok egyrészt nincsenek hierarchikus viszonyban egymással, másrészt mindkettő elismeri, hogy van egy külső tér, amely fontos (csak másképp ítélik meg annak a szerepét), harmadrészt mindkét szemléletmód végigvonul a magyar történelem egyes korszakain (1990 után is), negyedrészt mindkettő megközelíthető eszmetörténetileg (id. mű:171). De mi is az a „minta”, amit szimultán lehet követni és formálni is? Minta alatt azt az országot vagy országcsoporthoz (például Egyesült Államok, Németország, Finnország, Svédország, Nyugat-Európa, Európai Unió) értjük, amely valamiért (lásd finn oktatási modell, svéd szociális háló, nyugati szabadság és életszínvonal, jogállam) viszonyítási pontként szolgál más országok elitjei számára (Csizmadia, 2019:112). A mintával kapcsolatban alapvetően kétféle orientáció fogalmazható meg. A mintakövetés valamelyest megfoghatóbb, egyoldalúbb és egyértelműbb nyugatosságot jelent. Ekkor a politikai elit egy része a Nyugatot egy megfellebbezhetetlen entitásként, egy vonzásközpontként ítéli meg, amelyhez csak egyféleképpen lehet igazodni: alkalmazkodással és másolással. Az a cél, hogy az országot közelebb vigyék a mintához, mivel az megítélésük szerint jobb, mint a hazai állapotok. Ennek az eszköze lehet az intézményi és jogi adaptáció, valamint a mentális elemek internalizálása. A másik Nyugat-orientációs elitstratégia a mintaformálás, mely során az elit másik része nem tartja megfelelőnek a mintát – ebből következőleg a mintakövetést magát is tévútként értékeli –, szerintük az ország elitjének az is a feladata, hogy aktívan, cselekvően visszahasson a mintára, valamint adott esetben formálja azt (Csizmadia, 2017:172-173; Csizmadia, 2019:112).

3.1.2.1. Elitviselkedés és geopolitika a jelcentrikusságban

Több szerző is amellett foglalt állást, hogy a nemzetközi folyamatok, a beágyazottság, a külvilágról alkotott vélemények népszerűsége valamelyest befolyásolják a belpolitikai erőviszonyokat. Az egyedüli hiányosság, – bár ez feltehetőleg a jelcentrikusságnak köszönhető – hogy a régebbi korokat és a nagyobb ívű trendeket figyelmen kívül hagyják az elemzésük során. Szűcs Gábor Zoltán (2015) tanulmányában azt vizsgálta, hogy a politikai szereplők hogyan gondolkodtak a hazai politikai folyamatok nemzetközi összefüggéseiről a rendszerváltás után. Magyarország számára a bipoláris világrend felbomlása visszaadta a

szuverenitását, megszűnt a Moszkvától való függés. A kilencvenes évek elején éppen ennek következtében kinyílt a lehetőség arra, hogy többféle értelmezési keret kialakulhasson a hazai politikai eliten belül annak kapcsán, hogy hol van az ország helye a nagyvilágban. A Szűcs által integrációs diskurzusként nevezett értelmezési keret vált dominánssá a kilencvenes évek elején, a vele szembeni kritikák marginalizálódtak, csak a szélsőjobb és a radikális baloldal fogalmazott meg ilyen gondolatokat (id. mű:364). Azonban átalakult a nemzetközi kontextus, a „történelem végi” állapot megkérdőjeleződött az ezredforduló környékén, sőt, egyesek szerint visszatért a történelem (Lakatos, 2017) vagy a geopolitika (Csizmadia, 2019:126), amely egyúttal a jobboldali szuverenista diskurzus felemelkedését, majd legfontosabb értelmezési keretté válását hozta a 2010 utáni időszakban. Ez oly mértékű változásokat eredményezett, hogy ekkor vált parlamenti erővé a szintén szuverenista álláspontot képviselő Jobbik és LMP is (Szűcs, 2015:361). Mándi Tibor (2015) rögzíti esszéjében, hogy a liberalizmus mint uralkodó ideológiai áramlat a kilencvenes évektől a kétezres évek utolsó harmadáig dominálja a magyar politikai gondolkodást, illetve, hogy a 2010-es évektől kezdve előtérbe kerül az antiliberalizmus. További fontos meglátás Mándi részéről, hogy a rendszerváltás összes meghatározó pártformációja klasszikus értelemben (XVIII-XIX. század) liberális jellegű volt: a jobboldali pártok erősen építettek a történelmi hagyományokra, a konzervatív-liberális szabadelvűsökre (MDF, Fidesz), míg a liberalizmus szociálliberális válfaját képviselő erő, az SZDSZ a kortárs amerikai példához igazodott (id. mű:21). Az pedig még inkább kiemelendőbb, hogy az utóbbi párt vált dominánssá, azonban az nem igazán derül ki, hogy miért.

Gagyai Ágnes (2014) érvelése is meggyőző, amikor Magyarország nyugati integrációs törekvéseit a centrum-félperiféria-periféria viszonylatában vizsgálja, és a politikai elitet a globális hierarchiába való betagozódásról való gondolkozás szempontjából osztja elitblokkokra. Gagyi szerint a posztoszocialista felzárkózás egy olyan hierarchikus képződmény, ahol a félperiféria elfogadja inferior pozícióját és szimbolikus identifikációjában internalizálja a nyugati társadalmakhoz viszonyított alsóbbrendűségét, amivel egy olyan globális értékskálába helyezkedik bele, amelyben a perifériák népei náluk is alsóbbrendűnek számítanak (id. mű:301-302). Gagyi helyesen állapítja meg az MSZP-ről és az SZDSZ-ről, hogy azok az „inferiornak” ítélt magyar társadalmat nyugatosabbá akarták változtatni. Ezt azonban nem mintakövetésnek hívja, hanem önkolonizáló emancipációnak. A szerző valamelyest jól – de nem tökéletesen – ragadja meg a jobboldali nemzeti érdekvédelem természetét, amikor koloniális önszeretőként értékeli, de nem érzékeli annak mintaformáló törekvéseit. Azt viszont kiválóan írja le, hogy az MSZP-SZDSZ által képviselt politika 2006-tal kezdődő

delegitimációja és a 2008-as válság hogyan fullasztotta ki a posztszocialista integráció addigi fősodrát, illetve hogyan épített erre a delegitimációra a Fidesz, mint a rendszerváltás veszteseit képviselő politikai erő (id. mű:312-313).

Ivan Krasztev és Stephen Holmes (2021) egy pszichologizáló megközelítést alkalmaztak, amikor a liberális demokrácia válságáról írtak. Állításuk szerint a Nyugat triumfálását követően az „Utánzás Kora” köszöntött be, ahol a liberális demokrácia egy olyan felsőbbrendű, alternatíva nélküli eszmény, amely normatív legitimációval bír – az egyetlen racionális cselekvés a politikai elitek számára, ha ezt lemásolják és adaptálják a saját hazájukban (id. mű:11). A kelet-európai rendszerváltások során a Nyugat-Kelet megosztottság átalakult: az új törésvonal inntól az utánzottak és az utánzók között húzódott (id. mű:14). A szerzőpáros jól érzékeli, hogy a kelet-európai „populista visszacsapás” egyik, ha nem legfontosabb eleme az „Utánzási Parancs” elleni lázadás. Krasztev és Holmes rámutatnak arra a nemzetközi politikai összefüggésre, amely megmagyarázhatja a populizmus régióbéli térnyerését. Állításuk szerint Kelet-Közép-Európa akkor kapott lehetőséget az utánzásra, amikor a Nyugat kezdte elveszteni a globális dominanciáját, ami mindenképpen kedvezőtlen kontextus a nyugati reformok implementálásához. A 2008-as válság következtében a Nyugat politikailag és gazdaságilag egyaránt megingott, ez pedig értelemszerűen igazolta és felerősítette a liberalizmus elleni lázadást (id. mű:35-36). A szerzőpáros azonban kevésbé tartja fontosnak a vizsgálódásban a régebbi korokat, szerintük arról van szó, hogy az embereknek szükségük van az alternatívákra.

3.1.2.2. A magyar politikatörténet nagyobb trendje:

Mintakövető és mintaformáló korok váltakozása

A történeti politikatudomány egy komplexebb megközelítésmódot kínál, mint az előbb említett szerzők: a Nyugatról való politikai gondolkodást nem csupán a rendszerváltás utáni bő három évtizedre leszűkítve vizsgálja, hanem történeti folytonosságokat keres úgy, hogy közben szintén érzékeny a nemzetközi politikai kontextusra. A hazai politikai elitek szintjén mindig fennállt a mintakövető-mintaformáló dualitás, ami a modern magyar politikatörténetet illeti (Csizmadia, 2017). A különböző történeti korok között mintha valamiféle nagy váltógazdálkodási trend mutatkozna meg, ahol a geopolitikai és világgazdasági helyzet, valamint az uralkodó korszak jellemző mértékben befolyásolhatja két oldal közötti erőviszonyok átalakulását és az abból származó hosszútávú kormányzati hatalmat.

Az elitek számára a reformkorban meghatározó szocializációs élmény volt, amikor nyugati útjaik során szembesültek a Magyar Királyság lemaradottságával. Ezt a nemzetközi realitást

figyelembe véve a mintaország Anglia volt, ahol a XVIII. század eleje óta működik a modern értelemben vett parlamentáris rendszer, valamint az ennek keretében működő kétpártrendszer (Csizmadia, 2017:301). Ez volt az, amit a reformkori elit követendőnek tartotta, ezért az angol parlamentarizmust és kétpártrendszert akarták átültetni és meghonosítani a magyar gyakorlatba. Ennek lett az eredménye a tory és whig mintára 1846-ban megalakuló Konzervatív Párt és az egy évvel később, 1847-ben létrejövő Ellenzéki Párt. Csizmadia kiemeli, hogy ezek csak az intézményes aspektusai az angol parlamentarizmusnak, fontos, hogy a minta mögött egy masszív fejlődési ív van, amelynek a szerves részét képezi az együttműködő elitmagatartás is, ez pedig korántsem mondható el a korabeli magyar elitekről (id. mű:301-303). A Konzervatív párt programjában *expressis verbis* felmerül az idegen példák vak utánzásának a kritikája, ez pedig egy erőteljesen mintaformáló kritika (id. mű:312).

A szabadságharc leverését követően a magyar pártpolitika parkolópályára állt, az ország pedig a passzív ellenállás keretein belül stagnált. Az osztrák birodalomfél Magyarország nélkül képtelen volt sikerrel megvívni a háborúit, a geopolitikai helyzet szükségessé tette a kiegyezést (Csizmadia, 2018). Végezetül a Deák Ferenc vezette liberális elit meg tudott állapodni Ferenc Józseffel. Ebben az időszakban mindenki szabadelvűnek vallotta magát, nem alakult ki olyan liberális-konzervatív törésvonal, mint ami az 1840-es években igen (id. mű:151). A korban egyértelmű volt a fejlődés iránya, legfeljebb csak az ütemmel kapcsolatban voltak nézeteltérések. A dualizmus pártrendszerében nem volt konzervatív párt, mivel az lejáratódott a közvéleményben, mint a Habsburg érdekek kiszolgálója. Ettől függetlenül voltak konzervatív politikusok, mint például Apponyi Albert és az általa alapított Nemzeti Párt, amely nemzeti konzervatív alapon akart politizálni, nem közjogi alapon. Bár a kor uralkodó ideológiája a liberalizmus volt és a mintakövető korban a Szabadelvű Párt (majd később a Nemzeti Munkapárt) dominálta a politikát, a konzervatívok szintén megjelenítették a mintaformáló attitűdöt (id. mű:333-335).

A dualizmust követően a Horthy-korszaknak egy meglehetősen másfajta korszelleme volt: a liberális univerzalizmus visszaszorítása. A nemzeti-keresztény ideológiát képviselő politikai elit szerint az ezeréves magyar állam összeomlását éppenséggel a mintakövető magatartás okozta. Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesését és Trianont követően egy teljesen új geopolitikai kényszerhelyzetet kellett kezelni. Úgy gondolták, hogy vissza kell fordulni az ősi magyar értékekhez, mivel azok az azt megelőző évtizedekben háttérbe lettek szorítva. A korszellem ebből adódóan nem a Nyugat felé történő orientáció, hanem a saját út keresése, a mintaformálás (id. mű: 336). A dualizmus pártrendszerének pártjai közül sok az új korszakban

is megjelent (a Nemzeti Munkapárt nem), így ugyan nem számottevő mértékben, de a mintakövető demokrata liberálisok is helyet kaptak az új törvényhozásban. Azonban leegyszerűsítés lenne „tisztán” mintaformálásról beszélni. Bethlen maga „angolos” volt, az ország helyzetén javító nyugati hiteleket a Nyugathoz való igazodásának köszönhetően tudta megszerezni (Csizmadia, 2018:160). De a harmincas években már (nagyraoszt a világgazdasági válság miatt) egy generációs váltás megy végbe, s ennek az új elitnek már Németország és Olaszország vált valamelyest mintaországgá. Csizmadia (2019) ugyan foglalkozott az államszocializmussal és annak Nyugat-képével, azonban annak diktatórikus, egypártrendszeri volta miatt ezt ebben a dolgozatban nem tartom szükségesnek felvázolni.

Az új geopolitikai realitás (Szovjetunió felbomlása, a Nyugat hegemoniája) következtében a kelet-közép-európai rendszerváltások korszaklеме a liberalizmus volt. Az új világrendszerben a magyar politikai elit számára egyértelmű volt, hogy Magyarország számára az egyedüli lehetséges alkalmazkodási mód a Nyugatba történő betagozódás. Szűcs (2015) ezt nevezte azt integrációs diskurzus dominanciájának, s mellette Mándi (2015) alapján a 2000-es évek utolsó harmadáig fennállt ez az egyfajta (szociál)liberális dominancia. Azt mind a két előbb említett szerző helyesen rögzíti, hogy nagyjából a kétezres évektől kezdődően módosulni kezdtek az erőviszonyok, azonban történelmi perspektívából nézve nem elég kielégítő a szuverenista diskurzus (Szűcs, 2015) és az antiliberalizmus (Mándi, 2015) felemelkedéséről beszélni. A rendszerváltás során konszenzus volt a pártok körében a nyugatossággal kapcsolatban, azonban ez a konszenzus jóval korábban megbomlott, mint ahogy azt alapvetően gondolnánk. A korai pártprogramokat vizsgálva Csizmadia arra jutott, hogy egyetértés legfeljebb a nyugati integráció intézményeibe (NATO, EU) történő valamikori belépés kapcsán volt, azonban a „Hogyan?” kérdésre már eltérő válaszokat fogalmaztak meg.

Az MDF a nemzeti érdek képviselőjét kívánta előtérbe helyezni, míg az SZDSZ a Nyugathoz való teljes csatlakozást tartotta kívánatosnak. A Fidesz – bár ekkor még liberális párt volt (másképp, mint az SZDSZ) – fontosnak tartotta, hogy az integrációt előzze meg a nemzeti szuverenitás visszaszerzése, valamint javaslatokat fogalmazott meg a nyugati intézményrendszer (ENSZ, Európai Parlament) megreformálására is. Az MSZP a nyugati értékek és intézmények átvétele mellett fontosnak tartotta a visszahatást is. A programok alapján az MDF és a Fidesz mintaformálónak, az SZDSZ mintakövetőnek tekinthető, az MSZP pedig vegyes Nyugat-orientációval (amin később változtat) rendelkezett (Csizmadia, 2017:181-189). Az MDF-Kisgazda-KDNP kormánykoalíció nem volt elég felkészült a kormányzásra, nem tudta kezelni az átmenetből fakadó válságot, másfelől pedig nem illeszkedett bele a

rendszerváltás nyugati mintakövető paradigmájába (Csizmadia, 2021:204). Az ezt követő négy országgyűlési választásból három pedig ennek korszaknak a letéteményesei (MSZP-SZDSZ) kétszer (1994:54%, 2002-2010 között kormányzás) közel kerültek a domináns pártisághoz. A Fidesz ellenzékben többször kritizálta az Európa Parlamenti választások kampányában a szociálliberális kormánykoalíció Európa-politikáját, mivel úgy gondolták, gyengén képviselik az ország érdekeit, túlságosan adaptívak, ami az uniós előírásokat illeti (Arató – Koller, 2015). Ahogy korábban Krasztev és Holmes (2021) kapcsán már kiemeltém, a kelet-közép-európaiak egy már dominanciáját veszítő Nyugatnak az „Utánzási Parancsára” hallgattak, azonban a 2008-as válság a nyugati kapitalizmus és liberalizmus – és ezzel egyben az utánzási paradigmának is – válságával ért fel. A rendszerváltás nyugatos mintakövető paradigmája kifulladt, a jobboldalnak pedig volt egy alternatív paradigmája (Csizmadia, 2021:208). A Fidesz hatalomra kerülése (és hatalmon maradása) a történeti politikatudomány szemléletmódja szerint egyet jelent egy mintaformáló kor beköszöntével.

3.2. A domináns pártrendszer irodalma

A dolgozat szempontjából kifejezetten fontos a domináns pártrendszer irodalmának az áttekintése, ugyanis ez egy igencsak vitatott jelenség a politikatudományon belül. Komoly dilemmákat szülhet (nem csak tudományos szempontból), hogy egyáltalán hogyan lehet megítélni az olyasféle konstellációkat, mint a 2010 utáni magyar pártrendszer. Jelenlegi ismereteim alapján Rajnai Gergelynél (2021) domináns pártrendszer irodalom tipológiájánál nincs átfogóbb, így nagyrészt az ő szempontrendszerére (és az általa idézett szerzőkre) fogok támaszkodni, valamint a felvázolt dilemmákra reagálni. Horváth Attila és Soós Gábor (2015:274) szerint a domináns pártrendszerek olyan versengő politikai rendszerek, amelyekben egy pártnak hosszabb időn keresztül akkora súlya van, ami megkerülhetetlenné teszi a kormányzásban. Ez a definíció mondhatni minimalista, de sok fontos kérdést súrol. Mi számít még versengőnek? Mi számít elég időnek ahhoz, hogy egy pártot dominánsként lehessen számontartani? Van-e egy olyan időhatár, amely után már ennél többről van szó? Mi az a „súly”, amely már megkerülhetetlenné számít, valamint mikor lehet „túlsúlyról” beszélni? Egyáltalán demokratikusnak számítanak-e a domináns pártrendszerek? Ezek kulcsfontosságú kérdések, amelyet a különböző szerzők eltérően ítélnek meg (Rajnai, 2021:19).

Sartori (2016) kritizálta a korai definíciókat azok homályossága miatt, hiszen azok rendre olyan kritériumokat alkalmaztak (népszerűség), amelyekbe a demokratikus rendszerek és nem demokratikus rendszerek pártjai is beleférnek, tehát túlságosan is megengedőek. Sartori (id.

Rajnai, 2021:19-20) ezért bevezette a predominancia fogalmát, amely alapján egy párt akkor értékelhető predominánsként, ha az három egymást követő demokratikus választáson szerez abszolút többséget, illetve emellett legalább 10%-kal több szavazatot szerez, mint a második legerősebb párt (Horváth – Soós, 2015:274). Fontos kitétel a predominancia kapcsán, hogy az bármikor megszűnhet, mivel a hatalom tartóssága, a váltógazdálkodás hiánya nem antidemokratikus intézményi korlátok fennállásának az eredménye, hanem a kormánypárt töretlen népszerűségének tudható be, versengő keretek között. De mi a helyzet azzal, ha a nincs verseny és vannak olyan intézményi akadályok, amelyek hatalomban tartják a kormánypártot és hatalmon kívül az ellenzéket? Sartori a nem-kompetitív rendszerek kiemelkedő pártjait hegemon pártoknak nevezi, azon belül is megkülönböztet két altípust: az ideologikus és a pragmatikus hegemoniát. Az ideologikusan hegemon pártrendszerek esetén konkrét bemeneti követelmény van, mégpedig az, hogy a pártoknak igazodniuk kell a hegemon párt ideológiájához, akik ezt nem hajlandóak megtenni, azokat kizárják az indulók köréből (Sartori, 2016:204 id. Rajnai, 2021:20). A másik altípus a pragmatikus hegemon pártrendszer, ahol nincs előre meghatározva az indulók köre, azonban egyéb intézményi korlátok (nem indulhat minden körzetben az ellenzék, bizonyos támogatottság felett nem jár nekik több mandátum) állnak fent (Sartori, 2016:206-208 id. Rajnai, 2021:20).

A közéletben számos kritikát fogalmaznak meg a NER-rel szemben, amelyek pont azt a kulcsfontosságú kritériumot érintik, hogy a 2010 után kiépített rendszer mennyire teszi lehetővé az ellenzék számára az eredményes politizálást. Mivel a domináns párt gyakran manipulálja a versenyt, a domináns pártrendszerek gyakran a demokrácia minimalista kritériumrendszerének tudnak csak megfelelni (Langfield, 2014:291). A magyar esetben a leginkább visszatérő aggályok a pártfinanszírozásokat, a közmédiában való egyenlőtlen megjelenést, az ellenzéki sajtó visszaszorulását és a választási rendszer módosításait érintik (Tóth – Szabó, 2018; Rajnai, 2021:21). Érthető, hogy egyesek miért érvelnek a hegemon pártrendszer mellett, hiszen nem tökéletes a verseny Magyarországon. Emellett érvel Tóka Gábor (2018) is, amikor a centrális erőter bomlásáról és egy potenciálisan kialakulófélben lévő hegemon autoriter rendszer kiépüléséről ír. Tóka a 2009-es kötcsei beszédéből indult ki, ahol a kormányzásra már készülő Orbán Viktor fejtette ki a vízióját a duális pártrendszert felváltó konstrukcióról, ami egy olyan hosszútávú jobboldali kormányzást jelzett előre, ahol valódi versengés lesz, melynek végén mindig a választók döntenek majd úgy, hogy az eredményt bel- és külföldön is mindenki elfogja majd ismerni. Tóka felhívja a figyelmet azokra a tendenciákra és kritikus hangokra, amelyek választási csalásokról szólnak, melyek szerint már nem legitimál semmit a választás (id. mű:78-

80). Számomra egyfelől elfogadható a (pre)dominancia melletti érvelés: a választásokon a Fidesztől független pártok indulnak intézményi korlátok nélkül (Tábori, 2018:52-54 id. Rajnai, 2021.), másfelől úgy gondolom, hogy – miután a szerzők jellemzően a liberális demokráciák keretein belül kialakuló domináns pártrendszerekről értekeznek – célszerű lehet a nem liberális demokráciákkal szemben (a vizsgálódás érdekében) elfogadóbb lenni. Fontos megjegyezni, hogy a magyar politikai fejlődésből – körülbelül 20 évet leszámítva – kimaradt a liberális demokrácia. A dolgozatban ezért következetesen a dominancia kifejezést alkalmazom, egyrészt, mert a Fidesz népszerűségének állandósága nincs kőbe vésve, másrészt az ellenzékét is tartom annyira potensnek, hogy az képes legyen versenyképesebbé válni.

Miután reflektáltam a normatív kritikákra, most áttérek Rajnai (2021) három osztályozási szempontjára (idő, fölény, hatalom), melyeken keresztül megvizsgálom a Fidesz dominanciájának terjedelmét és tartalmát. Az egyik legalapvetőbb, de ugyanakkor legfontosabb kritérium: a kormányon töltött idő hossza (id. mű: 21-23). Mint korábban jeleztem, a hatalom tartóssága egy igen nehezen konceptualizálható feltétel: nehéz megtalálni azt az időmennyiséget, amely se nem túl rövid, se nem túl hosszú. Igaza van Pempelnek (1990), amikor permanens vagy félpermanens kormányzásnak írja le a dominanciát, ahogyan az Arian – Barnes (1974) szerzőpáros is helyesen mutat rá arra, hogy a domináns pártrendszerek egyik legalapvetőbb sajátossága, hogy az eredmény állandó. Duverger (1963) akkor tekint dominánsnak egy pártot, ha a nevéhez egy egész korszakot fűznek úgy, hogy a párt eszméi módszerei egybeesnek a korszakéval. A dominancia duvergeri definícióját nemkülönben Balázs Zoltán (2018:133) a Fidesz kapcsán alkalmazhatónak találja. Pempel (1990) számára az is mérce, hogy a domináns párt történelmileg jelentős mértékben formálja-e az ország politikai kultúráját (id. Horváth – Soós, 2015:274). Ezek mind érdekes és elgondolkodtató meghatározások, azonban nem elég konkrétak. Przeworski és szerzőtársai (2000:27) meglehetősen megengedőek: ők a dominanciát már az újraválasztástól számolják. Ezzel szemben Cox (1997:238) képviseli a másik végletet, számára akkor válik egy párt dominánssá, ha az egyhuzamban 30-50 évet tölt hatalmon. Itt értelemszerűen felmerül egyrészt a demokratikusság problematikája, illetve másrészt az is, hogy ez az időtáv túlságosan kizáró. A leginkább elterjedt időszáv a 20 évet jelöli meg a dominánssá váláshoz (Magaloni, 2006; Greene, 2007; Templeman, 2010). Úgy gondolom (ebben egyetértek és csatlakozok Rajnaihoz), hogy a dominancia érzékeléséhez és megállapításához nem annyira szükséges megvárni azt, hogy a Fidesz 2030-ig képes lesz-e kormányon maradni. Szerintem is elég Sartori három választási győzelme ahhoz, hogy a Fideszt domináns pártként értékelhessük az időtényező szempontjából.

Vannak olyan szerzők, akik nem tartják lényegesnek az időt, hanem a többi párthoz képest meglévő fölényt és az azt megalapozó népszerűséget tartják fontosnak. Ez abban mindenképpen fontos, hogy egy szűk többség lényegesen kevesebb potenciállal rendelkezik, mint egy egymás után többször kétharmadot elérő hatalmi gépezet (Rajnai, 2021:23-24). Blondel (1968) szerint egy párt akkor domináns, ha komoly fölényrel rendelkezik az országos politikában, a szavazatok legalább 40%-ával bír és minimum kétszer nagyobb a támogatottsága, mint a második legerősebb pártnak. Blondel meghatározása figyelembe veszi a világ választási rendszereivel kapcsolatban, hogy előfordulnak olyan rendszerek, ahol nem feltétlenül kell többség ahhoz, hogy egy párt kormányra kerüljön. Ez úgy, ahogy igaz a Fidesz esetében is, hiszen nem mindig szerzett a kormánypárt többséget és mégis kétharmados felhatalmazást kapott. Az viszont tény, hogy a 2014-es és a 2022-es választásokon a Fidesz-KDNP listája nem kapott kétszer több szavazatot, mint a második helyezett, ez pedig a blondeli definíció alkalmazhatóságával kapcsolatban felvet némi aggályt. Boucek (2012) kétféle dominanciát különböztet meg: a választási és a parlamenti dominanciát. Az előbbi akkor áll fent, ha a párt a választásokat egyértelműen és fölényesen nyeri meg, az utóbbi pedig törvényhozásbéli megkerülhetetlenségre utal. A parlamenti dominancia nagyobb befolyást eredményez, mint a választási, ez a negyedik kétharmad után nem képezheti vita tárgyát. Mindazonáltal a társadalmi többség megléte és előállítása elengedhetetlen a politika uralásához, ugyanis Dunleavy (2010:24) szerint a domináns pártok a választók széles körének nyújtanak elfogadható alternatívát és képesek olyan pártversenyt létrehozni, amelyben sokkal több szavazó áll közel az általa képviselt állásponthoz, mint a rivális pártokéhoz.

A harmadik szempont – amely alapján domináns pártként lehet értékelni a Fideszt – még kevésbé megragadható vagy kvantifikálható jellemző, mint az előző kettő: ez a hatalom mértéke. Ez utóbbi szempont ráadásul nagyban épít a kormányzaton töltött időre és a fölényre is egyaránt. Értelemszerűen a minél nagyobb parlamenti fölény több mozgásteret biztosít a politikai akarat érvényesítésére, a választási ígéretek betartására vagy akár az alkotmányozásra. Emellett pedig a kormányon töltött huzamosabb időszak több lehetőséget ad az előbb felsoroltak megvalósítására. A domináns pártok abban is kiemelkednek a pártrendszereikből, hogy képesek az ország politikájának dinamikáját az átlagosnál nagyobb mértékben alakítani (Rajnai, 2021:26-27). Ez mindenképpen igaz a Fideszre, hiszen a 2010-es választást követően az ellenzék támogatása nélkül alkotmányozott, egyedülálló módon képes volt tematizálni a közbeszédet és kíméletlenül változtatta meg a média erőviszonyait.

A szakirodalom rengeteg szempontot felhoz, ami alapján definiálni lehet a domináns pártrendszereket. A hely korlátozottsága miatt nem próbálkozok meg egy saját definíció előállításával. Miután a dolgozat maga esettanulmány, így kérdéses lenne a Fidesz kapcsán alkalmazott kritériumok kiterjeszthetősége a világ többi domináns pártjára. Ettől függetlenül az idő szempontjából úgy gondolom, hogy a Sartori (2016) által elvárt három egymást követő választási győzelem, mint minimum érvényes. A Boucek (2012) által parlamenti fölényként meghatározott törvényhozási dominancia a Fidesz számára *conditio sine qua non*. Az olyan kevésbé látványos, meglehetősen elvont elemek, mint a párthoz fűzhető korszak megléte (Duverger, 1963), a politikai kultúra formálása (Pempel, 1990) vagy az ország politikai dinamikájának az alakítása (Rajnai, 2021) szintén megfontolandó szempontoknak minősülnek.

4. A régi és az új változáselmélet, az ellenzék alkalmazkodása az új pártrendszerhez

4.1. Egy interakcionista modell alapvonalai a magyar politikai rendszer első két évtizedének kontextusában

A következőkben a rendszerváltás óta eltelt húsz év pártrendszerének főbb változásait és folyamatait rögzítem Csizmadia Ervin (2007) változáselmélete alapján. A korábban már említett *Politikai változáselmélet* fontos megfigyeléseket tartalmaz, azonban időszerűnek tartom az elmélet revideálását és kiegészítését az aktuális fejlemények jobb megértésének érdekében. Csizmadia (2007) egy meglehetősen komplex, soktényezős elméletnek az alapvonalaait dolgozta ki. Ebben a dolgozatban a hely hiányában nem vállalkozok egy ennyire mély és részletes modell megalkotására. A szerző abból a fontos kelet-közép-európai sajátosságból indul ki, hogy a posztoszocialista demokráciák alapvetően másfajta fejlődési ívetek tettek meg, mint a nyugati társaik. Ez abban nyilvánul meg, hogy a különböző változások gyorsabban mennek végbe, ennek megfelelően pedig kevesebb idő jut az alkalmazkodásra. Ez eredményezte a sokáig jellemző rövid váltógazdálkodási ciklusok meglétét is (id. mű: 51-53).

Csizmadia (2007) alapján a releváns pártok alkalmazkodási kísérleteit egy háromdimenziós, kombinált változási kritériumrendszer szerint lehet csoportosítani. Az első dimenzióban (id. mű: 53-57) azok a külső tényezők, determinánsok szerepelnek, amelyek folyamatosan alkalmazkodásra sarkallták a pártokat (demokratizálódás, nemzetközi környezet, történelmi múlt, a társadalmi-kulturális közeg, pártellenfelekhez és a sajátos belső pártkonfigurációk). A második dimenzióban (id. mű: 58-63) azt vizsgálta Csizmadia, hogy a cselekvő pártok mely szinteken változnak azért, hogy jobban alkalmazkodjanak a változásokhoz (szervezeti,

ideológiai, vezetési és kommunikációs szintek). A harmadik dimenziót az a specifikus változásfogalom jelenti, amelyet Csizmadia *törvényszerű változásnak* hív (id. mű: 65). Ez olyan trendszerű (nem eseti vagy alkalmoszerű) változásokat foglal magában, amelyek elsősorban szerep- vagy pozícióváltásokban mutatkoznak meg és strukturális alkalmazkodást eredményeznek a rövid ciklusok kihívásainak kontextusában. Ezekre a szerző hét fontosabb esetet különböztetett meg: 1) pártosodás; 2) domináns párttá válás; 3) kormányzás, kormányképesség, kezdeményezés; 4) ideológiai pólusváltás; 5) koalícion belüli dominanciatörekvés; 6) párton belüli erőátrendezés; 7) párttípusváltás (id. mű: 66-74).

Fontos kihangsúlyozni, hogy a korábban említett kritériumrendszer nem egyenlő a három dimenzió mechanikus összeadásával. A jó alkalmazkodás nem azt jelenti, hogy a pártok minden téren valahogy teljesítenek. Egy párt akkor alkalmazkodik koherensen, ha képes a környezeti kihívások azonosítására, azokra strukturált választ ad, valamint arra is képes, hogy dinamikusan átformálja a rendelkezésre álló politikai közeget (id. mű: 74-75). Ez alapján Csizmadia három csoportra osztotta a pártokat. Az alkalmazkodóképes pártok klaszterébe az MSZP és a Fidesz került mint a politika dinamikáján változtatni képes erők. A részlegesen alkalmazkodóképes csoportot a két nagy rendszerváltó párt, az SZDSZ és az MDF képezte, amelyek nem igazán tudták formálni a versenyt, így kispárti szerepkör jutott nekik. Végezetül az alkalmazkodásképtelen halmazt a KDNP, az FKGP, a MIÉP és a Munkáspárt alkotta (id. mű: 76-80). A változáselmélet lényege, hogy a pártrendszer átalakulását egy olyan folyamatként ábrázolja, ami nyitott kimenetelű és a politikusok döntései befolyásolják azt. Semmi sem kódolta előre például az MDF marginalizálódását és térvészését az első ciklust követően (Wéber, 2022:136). A kezdeti hárompólusú pártrendszerből kialakuló kétblokkrendszer (Soós, 2012) nehezen értelmezhető, ha az azt eredményező döntések sorozatának irányát nem határozzuk meg.

Az MSZP 1994-es győzelme és az SZDSZ koalíciós partnerré válása elhalványította az antikommunista törésvonalat és a pártrendszer átalakulását generálta (Wéber, 2022:139). A rendszerváltó pártok kontra utódpart felosztás már a kezdetekor egy kétblokkrendszer felé mutatott, azonban ez másképp valósult meg – a Demokratikus Chartához való csatlakozás és a liberális értelmiség nyitása kiengedte az MSZP-t a politikai karanténból (Wéber, 2022:137-138). A Fideszt az 1994-es választás sokkhatásként érte, ennek lett az eredménye, hogy a párt ideológiát- és pólust váltott; hogy az „elvált szülők gyermekéből” a jobboldal domináns ellenzéki pártjává vált, javított a társadalmi beágyazottságán (nem maradt a „belgák pártja”), elkezdett informális hálózatokat építeni, illetve Orbán Viktor személyének kiemelésével a

perszonalizáció irányába terelte a politikát. A szociálliberális pólusképzésre adekvát válasz volt a jobboldali ellenpólus megteremtése, azonban az MDF bukásával hatalmi vákuum keletkezett, amelyet az FKGP és Torgyán József helyett Orbán Viktor és a Fidesz tudott betölteni (Paár – Rajnai – Novák, 2021:159). A Fidesz több területen bepótolta az MSZP-vel szembeni lemaradását, ezzel együtt más területeken pedig versenyelőnyre is szert tett. Az 1998-2002-es ciklusban már a Fidesz számított követendő példaként, az MSZP erre úgy reagált a későbbiekben, hogy a belső érdekcsoportok által fémjelzett szervezeti rugalmatlanságán próbált meg lazítani, a Fidesz agytrösztjeivel szemben felvonultatta a hazai és külföldi spin doctorok csapatát, valamint Medgyessy Péterrel és Gyurcsány Ferencsel válaszoltak az Orbán Viktor jelentette kihívásra. Az utóbbi által bevezetett blairi harmadikutas szociáldemokrácia egyre inkább a győztesek pártjává tette az MSZP-t (Csizmadia, 2021:207). Erre válaszul a Fidesz a gazdaságpolitikai profiljába felvett baloldali témákat, amivel a rendszerváltás veszteseit, a kisembereket célozta meg (Huszár, 2022:91). Az előbb felvázolt folyamatok alapján a régi változáselmélet általam kiemelendőnek ítélt jellemzői a következők: 1) a rövid kormányzati ciklusok gyors alkalmazkodást várnak el a pártoktól; 2) a pártok kölcsönhatásban állnak a környezetükkel és a többi párttal, azok egyszerre formálják és követik a verseny alakulását; 3) a változások aszinkron módon történnek: ha az egyik politikai szereplő előnyre tesz szert, akkor arra a másik reagál, illetve előnybe is kerül; 4) fontosnak tartom kiemelni, hogy egy mintakövető korszakról van szó, ahol a pártok igyekeznek megfelelni a pártcsaládjaik/EP-frakciók követeléseinek; 5) az elmélet egy permanens változgazdálkodásra épülő, liberális demokráciára érvényes.

4.2. Az új változáselmélet konceptualizálása

A 2010-es választás felülírta Csizmadia (2007) predikcióját, miszerint a „...*folyamatok iránya a két fő blokk kialakulása felé tart.*” (id. mű: 177). A 2010-es évet követő centrális erőterben és domináns pártrendszerben nem érvényesül a régi változáselmélet rövid kormányzati ciklusokról és az aszinkron adaptációról szóló érvelése. A Fidesz egymás utáni több kétharmados győzelmével visszatért a magyar politikai hagyományok egyik jellegzetessége, a domináns centrupárt (Balázs – Hajdu, 2017:89). Ez alapvetően egy olyasfajta diszkrepanciát eredményezett, ami megköveteli a változásról való gondolkodás újragondolását. Véleményem szerint az új változáselméletnek sokkal jobban kell reflektálnia a történeti politikatudomány eredményeire, amely többek közt a magyar politikai fejlődés egy sajátosságára hívja fel a figyelmet: a mintakövető és a mintaformáló korszakok váltakozására. Az általam javasolt megközelítés továbbá a Patrick Dunleavy (2010) által felvázolt analitikus modell logikájára

épít, amely világos kategóriákat kínál fel az ellenzéki stratégiák tipizálására, valamint a változások célját irányát is könnyebben értelmezhetővé teszi.

A saját változáselméletemben a történeti politikatudományra támaszkodva – ahogyan azt korábban jeleztem – a bal-jobb skálát felváltja a mintakövető-mintaformáló tengely, amely sokkal informatívabb, mint a szuverenista és integrációs diskurzusok párhuzamos léte (Szűcs, 2015) vagy a liberális-antiliberális felosztás (Mándi, 2015). Az ellenzéki pártokat a nyugatosságuk (mintakövető, mintaformáló, vegyesen mintakövető és mintaformáló) szerint fogom besorolni. A politikatudományi szakirodalmon belül alapvető vita van arról, hogy a domináns párt ellenzéke cselekvősképes, potens szereplője a pártrendszernek vagy sem (Langfield, 2014:290), illetve arról, hogy a sokpárti ellenzékiesség káros-e (Tudor – Ziegfeld, 2019) vagy hasznos (Dunleavy, 2010) a domináns pártrendszer erodálása szempontjából. Én amellet érvelek, hogy az ellenzék nem eszköztelen, sőt, érdemben tehet azért, hogy javítson a versenyképességén, azonban a pártrendszer egyszerűbbé tétele nem a nyerő stratégia. A másik sajátosság, ami a magyar politikai fejlődésből levezethető, az a „történelmi kormánypárt” és a „történelmi ellenzék” permanens megléte, amely olyan szerepkörökkel látja el a politikai aktorokat, amelyek korlátozhatják az innovációt, az eredményesebb alkalmazkodást, valamint az új szerepek elsajátítását (Csizmadia, 2009).

Dunleavy dolgozatában (2010:4) három kritériumot fogalmaz meg a dominancia és a domináns párt kapcsán: a) a többi párthoz képest a domináns párt kiemelkedően hatékonynak tűnik a választók számára; b) a domináns párt egy olyan védett ideológiai törzsterülettel (core) rendelkezik, ahol egyetlen párt sem képes vele versenyezni a választók támogatásáért; c) a bizonytalanokat nagyobb eséllyel tudja mobilizálni a domináns párt, mivel ezen választók számára sokkal hatékonyabbnak tűnik a többihez képest. Ezek nyomán Dunleavy több releváns hipotézist is megfogalmazott: 1) a domináns pártoknak ügyelniük kell a párton belüli platformosodási folyamatok mederben tartására; 2) ahova nem ér el a domináns párt ideológiai törzse, ott az ellenzéki pártok olyan stratégiát fognak követni, amely teljesen szembemegy a kormánypárt(ok) pozíciójával; 3) csak akkor fog gyengülni a domináns párt, ha egyes ellenzéki pártok közelednek a domináns párt ideológiájához, azaz ideológiailag hasonló vagy teljesen megegyező pozíciót kell felvenniük; 4) a teljesen megegyező pozíció nagy eséllyel akkor lesz, ha a domináns pártból kiszakad egy platform; 5) az ideológiai tér minél nagyobb összezsúfolódnak az ellenzéki pártokat arra, hogy a kormánypárt ideológiájához közeledjenek; 6) a domináns párt mindent elkövet, hogy a választók preferenciáját komoly

mértékben alakítsa, ez azonban előidézhetheti az ellenzéki pártok ideológiai közeledését; 7) a pártok sokszorozódása a domináns pártrendszer erodálását szolgálja (id. mű: 14-21).

Dunleavy alapján tehát a domináns pártrendszer alapvetően kétfajta választási lehetőséget ad az ellenzék számára: 1) teljesen szembehelyezkedni a domináns párt ideológiai pozíciójával; vagy 2) közeledni afelé. Dunleavy szerint az ellenzéki pártok háromféleképpen alkalmazkodhatnak a domináns pártrendszerhez (id. mű: 10). Az első a teljes ellentmondás, ami egy szavazatmaximalizáló stratégia, hiszen olyan választókat mobilizál, akik teljesen elutasítják a kormánypárt politikáját. Ennek egy hátulütője van: eltaszítja magától a kormánypárti szavazókat, így képtelen csökkenteni a domináns párt szavazótáborán. A második stratégia a kormánypártéhoz hasonló pozíció felvétele, amely ugyan valamennyire képes megszólítani kormánypárti szavazókat, azonban lemond az ellentmondók bázisáról, illetve megvan a maga veszélye is: a domináns párt módosíthat a saját helyzetén úgy, hogy teljesen lefedje a kihívóét. A harmadik stratégia a teljesen megegyező pozíció elsajátítását jelenti. Itt is értelemszerűen hasonló előnyök és hátrányok fogalmazhatóak meg, mint az előbbi, köztes kategóriánál, csak itt fokozatosabban érvényesülhetnek azok.

De mégis miért és mihez kellene alkalmazkodnia az ellenzéki pártoknak? Langfield (2014) a domináns pártrendszerek egy fontos jellegzetességére hívja fel a figyelmet: a domináns párt komoly előnnyel rendelkezik a többi párttal szemben a szakpolitikai döntések és a média terén egyaránt. Dunleavy (2010) feltételezi, hogy a domináns pártok (így a Fidesz is) mindent megtesznek a választók preferenciájának az átalakításáért, kvázi megszervezik a többségüket. Hasonló következtetésre jutott Rajnai (2021) is: a hosszú kormányzati idő és a jelentős fölény hozzásegítheti ahhoz a domináns pártokat, hogy átalakítsák a politika dinamikáját az országukban. Erre a jelenségre Balázs és Hajdu is felhívja a figyelmet – szerintük a Fidesz nem egyszerűen mechanikusan leköveti a medián szavazót, hanem valamilyen formát vagy víziót adva befolyásolni is tudja azokat (Balázs – Hajdu, 2017:87-88). Caulier és Dumont (2010:45) szerint a domináns pártrendszerekben a domináns párt határozza meg a pártok viszonyrendszerét, azok ideológiai térben elfoglalt helyét (id: Rajnai, 2021:28). Bár a történeti politikatudomány nem tud kvantitatív eredményeket felvonultatni a mintakövető és a mintaformáló attitűd meglétére, azokra a politikusok különböző megnyilvánulásai alapján tudunk következtetni, valamint a választási győzelmek iránymutatást adhatnak a két orientáció támogatottságáról.

Pesti Sándor (2021) kötetében remek áttekintést nyújt a kormányoldal „eurorealista” Európa-politikájáról, illetve a Nyugathoz és az Európai Néppárthoz való viszonyulásáról. Orbán Viktor

elismeri, hogy az euroatlanti integrációhoz való csatlakozásunkat szentesítő két népszavazás a Nyugathoz láncolta Magyarország sorsát (id. mű: 18). Ennek ellenére gyakran diskurál a nyugati civilizáció válságáról a kormányzó jobboldal (id. mű: 19), miközben egy Erős Európában is érdekelt (id. mű:32). Schmidt Mária szerint Európa válságban van, ennek orvoslására kellene meghallgatnia Nyugatnak az olyan politikusokat, mint Orbán Viktor (Schmidt, 2017). A 2008-as válságban a „neoliberális, történelem végében hívő technokrata elit bukását”, illetve kontrollvesztését látják, valamint egy olyan folyamatnak a kezdetét, ami Közép-Európából indul és a nyugati civilizáció megújítását tűzte ki célul (Békés, 2018a; Pesti, 2021:22). Úgy gondolják, hogy ennek a folyamatnak Magyarország lesz a mintaországa (vagy inkább mintaformáló országa), ahol 2010 óta működik a „magyar modell/belülről vezérelt Magyarország”, ami a globális problémákra lokális megoldásokat keres (Békés, 2018a; Békés, 2022:33). Magát az EU-tagságot úgy értékeli a kormánypárti értelmiség, hogy az, bár teljes jogú, de nem egyenrangú, hiszen az Európai Unió megkövetelte az alárendelt pozícióban lévő Magyarországtól a nyugati modell lemásolását, az alkalmazkodást és az onnan jövő diktátumok zokszó nélküli teljesítését úgy, hogy „a Nyugat mintaadó szerepe 2008-ban megszűnt” (Schmidt, 2017:227).

A Fidesz többször is kritizálta az Európai Néppártot annak szövetség-politikája miatt (nyitottság a liberálisok és a szocialisták felé; a nacionalista pártok elutasítása). Továbbá úgy gondolja a Fidesz, hogy a Néppárt balra tolódott és elfordult a keresztény értékektől (Pesti, 2021:82-85). Békés (2020) szerint a közép-európai (szűkebben a lengyel és magyar) jobboldalról példát vehetne az amerikai és a nyugat-európai jobboldal. Békés nagyjából a mintaformáló-mintakövető szembenállást írja le a politika nyelvére lefordítva, amikor a fő konfliktus vonalát a nemzeti partikuláris konzervatívok és az univerzalista-kozmopolita liberálisok és szocialisták közé helyezi (Békés, 2020:12-13), aminek az érzékeltetésére a Nemzeti Párt (Fidesz) és a Nemzetközi Párt (baloldali ellenzék) fogalmát vezeti be (Békés, 2022:33). A magyar politika fő törésvonala a külföld versus belföld, a mások érdeke versus nemzeti érdek lett (Wéber, 2022:376), ennek a kialakításában a Fidesznek elidegeníthetetlen szerepe volt.

Az előbbieket összegezve felvázolom az új változáselmélet alapvonalait, azon belül is elsőként a kombinált változási kritériumrendszert. Az első dimenzióba Csizmadiához (2007) hasonlóan azok a *determinánsok* kerülnek, amelyek alkalmazkodásra sarkallják a pártokat, mint például: 1) a nemzetközi környezet (mit gondol a párt és annak politikusai Európáról/Nyugatról); 2) a pártellenfelek (együttműködés és önmeghatározás); 3) a diffúz társadalmi elvárások; 4) a 2010 utáni politikai rendszer (domináns pártrendszer, kormány- vagy rendszerellenzék dilemma). A

második dimenzióba ismételt Csizmadia (2007) alapján a *változás szintjei* kerülnek, amelyek egyúttal jelentik a változások *irányát* is. A cselekvő pártok – Dunleavy (2010) analitikus modelljéből kiindulva – változtathatnak az ideológiai alapállásukon a mintakövető-mintaformáló tengelyen, valamint növelhetik a hatékonyságukat. A harmadik dimenziót azok a törvényszerű változások teszik ki (ezek közül sok a régi elméletben is szerepel), amelyek a domináns pártrendszerhez próbálnak strukturálisan alkalmazkodni. Ezeknek az eseti példái a következők: 1) pártosodás; 2) kormányzóképeség igazolása; 3) a Nyugat-orientáció meghatározása vagy megváltoztatása; 4) dominanciátörekvés; 5) párton belüli erőátrendezés, személyi alkalmazkodás; 6) párttípusváltás.

Az új változáselmélet alapvetéseit a következőképpen lehet összefoglalni. Továbbra is egy interakcionista modellben kell gondolkozni (a politikai szereplők figyelembe veszik a nemzetközi környezetet, a többi párt változását, a társadalmi elvárásokat, a 2010 utáni struktúrákat és azokkal együtt élnek), ahol a domináns pártrendszerből adódó strukturális hátrányokon (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021:166) alapvetően két változási szinten javíthat az ellenzék. A cselekvő pártoknak elengedhetetlen, hogy a mintakövető-mintaformáló tengelyen elhelyezzék magukat (miután a Fidesz így keretezi a versenyt), ami nem zárja ki a többpárti együttműködést. A koherens, „jó” alkalmazkodás azonban azt várja el az ellenzéktől Dunleavy alapján, hogy ne egyszerűsítse le „Nyugat vagy Kelet” közötti választásra a politikát (Egységben Magyarországért, 2022), hanem nyitott legyen a mintaformálásra fogékony kormánypárti szavazók felé is. A Fidesz „korfeladatokat megoldó” politikáját 2010 óta a választók többször is honorálták (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021:168), a kormányoldal kiemelkedően hatékonynak tűnik a választók számára, míg az ellenzék nem. Ebből következik a második adaptációs terület, ami a kormányzóképeség és a problémamegoldó képesség igazolása, azaz a szubjektív hatékonyság növelése. Véleményem szerint ez a történeti politikatudományra felépített változáselmélet egy olyan új megközelítés, amely adekvát módon képes kontextusba helyezni mindazon pártpolitikai változásokat és fejleményeket, amelyek az elmúlt közel másfél évtizedben történtek, illetve, ami a 2022-es választás utáni, mostani folyamatokra is értelmezési keretet biztosít.

5. Az ellenzék 2010 utáni alkalmazkodásának értelmezése az új változáselmélet keretrendszerében

A 2010-es választás eredménye alapvetően megváltoztatta a magyar pártrendszert. A két nagy rendszerváltó párt (SZDSZ és MDF) nem jutott be a törvényhozásba, míg a két új erő, a Jobbik

és az LMP igen. Az előbbi ráadásul sikeresen tudott egy új, nemzeti radikális pólust képezni, így ugyan más logika alapján, de újra hárompólusú lett a pártrendszer (Horváth – Soós, 2015:274; Dúró, 2022:68). Ahogyan azt korábban hosszabban kifejtettem: a magyar politikának az átrendeződése összefüggésbe hozható egy mintakövető korszak kifulladásával, amelynek a helyére lépett egy mintaformáló paradigma. A következő alfejezetekben azt vizsgálom meg, hogy az ellenzék milyen módon próbált meg alkalmazkodni az új helyzethez.

5.1. A mintakövető-mintaformáló tengely a gyakorlatban

A kétezres évek válságai voltak azok, amelyek előidéztek azt a korszakváltást, ami a rendszerváltás mintakövető paradigmájából átvezetett a mostani mintaformáló korba. Szűcs ezt a folyamatot a marginális szuverenista diskurzus főáramúvá válásával jellemezte, ennek következtében vált domináns párttá a Fidesz és került be a parlamentbe a szintén szuverenista (pontosabban mintaformáló) Jobbik és LMP is (Szűcs, 2015:361). Az MSZP (és sok más baloldali párt) továbbra is a mintakövető attitűdöt képviselte, azaz olyan ellenzéki stratégiát követett, amely a kormánypártokéval ellentétes nyugatosságot jelent. Az MSZP 2013-ban egy európai Magyarország mellett érvelt, mivel az 2010 óta sokat távolodott a nyugati értékektől. Az Európai Unió érezhetően egy megfellebbezhetetlen entitásként mutatkozik meg, amely mintaként is szolgál (MSZP, 2013:38-39). Ebből a gondolatból indult ki az Együtt-PM is: 2014-es közös programjuk szerint Európa mindig is a szabadság zálogát jelentette Magyarország számára. A pártszövetség elismeri a Fidesz mintaformáló jellegét, azonban azt kritizálja is, ugyanis fő céljának tekintette Magyarország visszafordítását nyugati irányba, ehhez pedig a jogállamisági mechanizmust is támogatta (Együtt-PM, 2014). A szocialisták a későbbi programokban és egy határozatban is kifejtették mintakövető álláspontjukat, az MSZP szerint Magyarországnak eleget kell tennie a csatlakozáskor elvállalt kötelezettségeknek. Az a politika, ami ettől eltér, az leszakadást eredményez a többi haladó, felvilágosult és európai értékeket képviselő mag-országokhoz képest (MSZP, 2018; 2019; 2022). A Demokratikus Koalíció önmagára a legeurópaibb pártként hivatkozik a 2019-es európai parlamenti választási programjában. A DK számára az Európai Unió mintaként szolgál; a nyugat-európai liberális demokrácia alapértékei és a vele járó állampolgári szabadságjogok mellett foglal állást, amelyeket a renitenskedő tagállami kormányokkal szemben az EU akár szankciókkal is érvényre kell, hogy juttasson (DK, 2019). Szűcs (2015) felhívja a figyelmet, hogy az integrációs diskurzus (mintakövetés) annyira nem vált marginálissá, azaz továbbra is komoly bázissal rendelkezik, éppen ezért célszerű, hogy legalább egy olyan párt legyen, amely képes ezt a réteget mobilizálni.

Az LMP a 2012-es „Kezdeményezésünk céljai”-ban kifejtette a mintaformáló szándékát egy olyan Magyarországról, *„amely nem sodródó, követő járadékleső, hanem kezdeményező, formáló tagja az Európai Uniónak”*, illetve szorgalmazta egy szociálisabb és szolidárisabb Európai Unió kialakítását (LMP, 2012). A párt 2014-es európai parlamenti választási programjában is a mintaformáló attitűd mutatkozott meg, hiszen fontosnak tartotta azt, hogy az EU jövőjét befolyásolják és alakítsák, azt, hogy az integráció működésének formáján és tartalmán módosítsanak, valamint azt, hogy a fenntartható fejlődés mintaadójává tegyék az Uniót (LMP, 2014). Az LMP sokáig megfelelt annak az ellenzéki stratégiának, amely a kormánypártokéhoz valamelyest hasonló álláspontot képvisel, azonban ezt a pozíciót mintha feladta volna a 2010-es évek közepét követően. A 2018-as választási programban már nem esik szó az Európai Unió válságáról, ellenben sokkal hangsúlyosabb elem a kormánypártok illiberalizmusának (vagy inkább mintaformálásának) kritizálása. Továbbá arra is kitérnek, hogy elfogadják azokat a kül- és belföldi kritikákat, amelyek mintakövető alapállásból kifogásolják a kormány politikáját (LMP, 2018). A 2019-es európai parlamenti választási programban már egy olyan identitással találkozunk, amely egyre inkább a mintakövetés felé mutat egyfajta nyitottságot: *„Az LMP az európai értékek meghatározó magyarországi képviselője és a magyar nemzeti érdekek európai képviseletének konstruktív letéteményese...”* (LMP, 2019:2). A másik párt, amely félig-meddig egyszerre képvisel mintakövető és mintaformáló attitűdöt, ezáltal a két orientáció között átmenetet képez: a Momentum. A 2018-as választási programban a párt kifejti (Momentum, 2018), hogy Magyarországnak nem szabad kimaradnia Európa átalakításából (mintaformáló attitűd), de ehhez – az ország periférikus helyzetéből kiindulva – csatlakozni kell a fejlettebb mag-Európához, azaz fel kell zárkózni (mintakövető alapállás), amelynek eszköze az euró és az Európai Ügyészséghez való csatlakozás (mintakövetés). A Momentum 2019-es programjában már sokkal hangsúlyosabb elem az Európai Unió megújítására való szándék kinyilatkoztatása, amelynek megvalósításában Közép-Európa számára központi szerepet tulajdonítanak (Momentum, 2019). A párt kettéosztja Európa meghatározó erőit összetartó és a széthúzó erőkre – utóbbiak közé tartozik a Fidesz, akiktől elhatárolódnak. A Momentum a közös, európai megoldásokat preferálja (mintakövetés), miközben ugyan nem élesen, de kritizálja az EU-t, illetve hatni is akar rá (mintaformálás).

A Jobbikra a centrális erőterben a Fidesz jobboldali ellenzékeként hivatkoztak, mígnem a felemás néppártosodás és mérséklődés következtében ez a logika meg nem változott (Róna – Molnár, 2017; Molnár, 2018; Péli, 2021) és a baloldal felé történő nyitása után el nem hagyta azt a *„jobboldali törzsszövetséget, amit jobbról zárt”* (Pogrányi Lovas, 2020). Azonban a

magyar történeti politikatudomány nem igazán reflektált a radikális jobboldal Nyugat-orientációjára, így igyekszem röviden pótolni ezt a hiányosságot. A radikális jobboldal egyfajta *non plus ultra* mintaformáló attitűdöt képvisel: gyakori elem az Orbán-kormányok felé irányuló kritika, mivel az csak szóban áll ki az EU-val szemben (Jobbik, 2014:80). A Jobbik radikális időszakában élesen kritizálta a Lisszaboni Szerződést, a magyar EU-tagságot mérlegre szeretne volna tenni, népszavazást kezdeményezni róla. A Nemzetek Európája koncepciójának támogatása, valamint az unióssal szembeni nemzeti megoldások preferálása egyértelműen a mintaformáló szándék kinyilvánítása. A 2018-as program sok területen megegyezést mutat a korábbi programmal, azonban lényeges változás a keleti nyitás jelentőségének szűkülése, a bérunió (több Európa) támogatása, illetve az EU-tagságról szóló második népszavazás kikerülése a javaslatok közül (Jobbik, 2018:58-59; Molnár, 2018:206). A Jobbik érezhetően megpróbált a néppártosodási folyamattal jobban belehasítani a Fidesz szavazótáborába. A 2019-es európai parlamenti választási program azonban már egyre inkább a mintaformálástól való távolodásra és a mintakövető attitűd felé történő közeledésre utal. A program szerint Magyarországnak az az érdeke, hogy az Európai Unió erős legyen, amelynek pedig vissza kell térnie az alapító atyák keresztényi alapjaihoz. Véleményem szerint ez egyszerre tekinthető mintaformálásnak és mintakövetésnek is, hiszen egy régebbi minta követésével szeretne hatni a mintára. Továbbá a párt programjából kikerült a Nemzetek Európája-koncepció, kritizálta is a Fidesz Európa-politikáját, azonban már nem a megalkuvást, hanem éppen ellenkezőleg: a „bomlasztást” kéri számon (Jobbik, 2019). A Jobbik néppártosodási folyamata nem érthető meg a párt *Nyugat-orientációjának változása* nélkül.

5.2. Az ellenzék fő hiátusa: a hatékonyság igazolása

Az új változáselmélet modelljében a másik változási szint alatt a pártok hatékonyságnövelő változási kísérleteit értem. A 2000-es évek közepe-vége erőteljesen megkérdőjelezte az MSZP baloldali néppárti hitelét és a szociális biztonságra való törekvését, ennek következtében pedig a párt el is veszítette a Fidesszel egyenragú szerepét (Lakner, 2017:143-144). Az MSZP elsorvadása és az SZDSZ feloszlása kedvezett az új szereplőknek: az LMP bejutásával képviselmet nyert a zöld mozgalom (Wéber, 2022:358). A szocialisták a hitelességi válságukat többféleképpen igyekeztek orvosolni, miután a problémák is szerteágazóak voltak. Az egyik fontos terület a *párton belüli erőátrendezésre és személyi alkalmazkodásra* terjedt ki, ugyanis a „régiek” hitelessége (Gyurcsány Ferenc, Bajnai Gordon) erőteljesen megingott, a megújulás érdekében a háttérbe szorították őket. Végezetül a Gyurcsány vezette DK-platform 2011-es kiválásával csak részben oldódott meg a személyi válság, a „régiek” közül többen továbbra is

számottevő szereplői maradtak az MSZP-nek (Lakner, 2017; Wéber, 2022). A másik fontos terület a *kormányzókéesség igazolása* volt, amelynek tartalmát a „karakterisztikusan baloldali” politizálás jelentette, azaz olyan szakpolitikai javaslatok napirendre tűzése, amelyek klasszikusan a szociáldemokrata pártoké; de ez sem volt sikeres, nem volt magával ragadó (Lakner, 2017:151). Az első ciklusban elindult egyfajta *pártosodási boom*, más szóval fragmentálódás a baloldalon (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021:189), mivel az újbaldali erők nem érezték elég hatékonynak az MSZP-t (erre reagáltak a szocialisták a karakterisztikus baloldalisággal). Az új választási törvény (egyfordulós választás, egyéni mandátumok felértékelődése) jelentősen befolyásolta az ellenzéki pártok stratégiaalkotását, összefogásra ösztönözte azokat, mivel a törvény nem kedvezett a széttöredezettységnek. Azonban a Bajnai Gordonnal (Együtt) és a Gyurcsány Ferencsel (Demokratikus Koalíció) való együttműködés megosztotta a pártokat, amely jelentősen rontott a kormányzókéesség percepcióján (Wéber, 2022:361-362). Az LMP 2012-es pártszakadását (Tóth, 2017:58) az összefogás körüli vita eredményezte: a párt vezetése (Schiffer András) nem akart együttműködni azzal a baloldallal, amellyel szemben meghatározták magukat, míg Karácsony Gergelyék fontosabbnak tartották a mindenáron való kormányváltást, és a Párbeszéd Magyarorszáért megalapításával csatlakoztak a Kormányváltókhoz (Wéber, 2022:366-367). Az MSZP továbbra is a baloldal kiemelkedő pártja volt, ennek ellenére önmagában nem jelentett érdemi veszélyt a Fideszre, így a „régiekkel” való szövetkezésre kényszerült, amelynek következtében háttérbe szorult a baloldal megújításának programja (Lakner, 2017). Az egykor kétszer is a dominancia közelébe kerülő szocialista párt minden erőfeszítése ellenére képtelen volt a baloldalon belül megtartani *domináns szerepét*.

A Jobbik rendszerellenes pártként 2010-ben az erőteljes proteszthangulatnak köszönhetette a sikerét, azonban az új rezsim konszolidációja választás elé állította a pártot: továbbra is radikális politikát folytatnak vagy a kormányzókéesség növelése érdekében elindulnak a néppártosodás útján és megpróbálnak elfogadhatóvá válni a baloldali pártok és választók számára (Molnár, 2018:196-197; Wéber, 2022:364-365). Ez a mérséklődési folyamat, amely a 2014-es választási kampánnyal indult (Róna – Molnár, 2017:168), igen komplex, több területre kiterjedő alkalmazkodást és *párttípusváltást* eredményezett, miután a Jobbik egy radikális mozgalmi pártból felemás sikerrel néppárttá alakult. Alapvetően a néppártosodás célja az volt, hogy a baloldali választók számára is elfogadható, *kormányképes* alternatívává váljon a párt, amely nem csak radikális változásokat követel, hanem a többség számára is plauzibilis szakpolitikai javaslatokat fogalmaz meg. Azonban ennek a végrehajtására komolyan *át kellett rendezni a*

párton belüli erőviszonyokat. A radikálisok háttérbe szorítása és a vállalhatatlan szereplőktől való megválás komoly konfliktusokat eredményezett a Jobbikon belül (Róna – Molnár, 2017:184-185), ami végezetül a Mi Hazánk 2018-as kiválásához vezetett (Böcskei, 2022:41).

5.3. Ellenzéki integráció és dezintegráció: 2018-2023

Az ellenzék a 2018-as választás során próbálkozott meg először a szélesebb körű ellenzéki koordinációval, hiszen nem körvonalazódott a közvélemény-kutatások eredményeiből, hogy önerőből bármely párt képes lenne leváltani a Fideszt (Farkas, 2018:223), így az ellenzéki pártok a hatékonyság növelése érdekében a taktikai szavazást alkalmazták (Tóth – Szabó, 2018:36). 2014-ben a centrális erőter két ellenzéki szegmense képtelen volt összefogni a nagy ideológiai távolság (és sok más egyéb tényező) miatt. A Jobbik a Fidesznél is mintaformálóbbr programmal rendelkezett, a baloldali pártok pedig változatlanul mintakövető elitmagatartást tanúsítottak; egyedül az LMP játszhatta volna el a híd szerepét az ellenzéken belül, de nem tette. A 2018-as választásra már sokkal színesebbé (és együttműködésre nyitottabbá) vált a pártpaletta: adott volt a mintakövető és ezzel a kormánypárt álláspontjával merőben ellentétes pozíciót elfoglaló pártok halmaza (DK, MSZP-Párbeszéd), a mintaformáló és mintakövető attitűdöket is felvonultató, a Fideszhez valamelyest közeledő pártok klasztere (LMP, Momentum), és a Fidesz nyugatosságához legközelebb álló Jobbik. Az új változáselmélet alapján ekkor volt az ellenzék a legközelebb a domináns pártrendszer erodálásához, hiszen az ellenzék részéről mindhárom stratégiának volt képviselője. Azonban a szorosabb együttműködés nem valósult meg. Az LMP, a Momentum és a Jobbik hajlandó volt a választóközrökben a koordinációra, míg a DK és az MSZP-P a Jobbikkal kölcsönösen kizárták az együttműködés összes lehetőségét (Farkas, 2018:225).

A 2019-es Európai Parlamenti választás erőteljesen átrendezi az ellenzéken belüli erőviszonyokat: az MSZP és a Jobbik gyengülése mellett a DK és a Momentum növelte 2018-as szereplésükhöz képest a szavazatarányukat és az abszolút szavazatszámukat is (Dúró, 2022:68). A 2019-es önkormányzati választásokon és a két 2020-as időközi választáson elért egyesült ellenzéki győzelmek egy hosszú tanulási folyamat végét jelentették (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021). 2020 végén a választási törvény újabb módosítása miatt a hatpárti ellenzék (MSZP, DK, Momentum, LMP, Párbeszéd, Jobbik) bejelentette a közös indulást (közös lista, egyéni jelöltek és miniszterelnök-jelölt) a 2022-es választáson, amelyet megelőzött az előválasztás, amit sokan az elmúlt évek legfontosabb ellenzéki innovációjaként tartottak számon. Ez akár eredményezhette volna a kétféleképp rendszer visszatértét, miután a Jobbik nem

számított többé a Fidesz jobboldali ellenzékének (Paár – Lakatos – Csizmadia, 2021; Dúró, 2022:70-71), azonban nem így történt.

Vitatom a Paár Ádám, Lakatos Júlia és Csizmadia Ervin szerzőhármas azon állítását, hogy az ellenzék kevert stratégiát valósított volna meg (id. mű:197). Azt állítom, hogy az ellenzék azzal, hogy a választást redukálta a Kelet vagy Nyugat dichotómiára (Egységben Magyarországért, 2022:68), felvett egy olyan szavazatmaximalizáló mintakövető pozíciót, ami elszigetelte azoktól a választóktól, akik inkább a mintaformálást részesítik előnyben, illetve a bizonytalanok számára se tűntek elég hatékonyak. Többször utaltam már a Fidesz kapcsán arra, hogy a domináns párt kiemelten képes a politika dinamikáján változtatni, ugyanezt pedig a 2022-es választás kampányában is megtette: a választók a békepárti jobboldal és a háborúpárti baloldal között választhattak az orosz-ukrán háború kontextusában. Véleményem szerint az új változáselmélet elősegítheti választás kimenetelének és az azt követő folyamatok jobb megértését. Szinte közhellyé vált a megfigyelés, hogy valószínűsíthetően a Jobbik az a párt, amelynek beesett a támogatottsága és képtelen volt a 2018-as eredményét reprodukálni. A néppártosodása során a Jobbik nemcsak a „jobboldali törzsszövetséget” hagyta el (Pogrányi Lovas, 2020) és közeledett a centrum (és a baloldal) felé, hanem a mintakövető-mintaformáló tengelyen elhagyta azt az Nyugat-orientációs területet, ahol mélyebben behatolt a Fidesz terebélyesedése, ezáltal a „cserbenhagyott” választók a korai Jobbikra emlékeztető *non plus ultra* mintaformálást (kormány megalkuvó, HUXIT felvetése, Intermarium és Északi civilizáció) képviselő Mi Hazánkra (Mi Hazánk, 2022:52-54) vagy a szintén mintaformáló Fideszre szavaztak annak függvényében, hogy kit láttak hatékonyabbnak. A magyar politikai fejlődés sajátos szerepkörei és folytonosságot mutató mintázatai is erőteljesen megmutatkoztak. Az általam kettős közjogiságnak nevezett jelenség az Alaptörvény esetében a feles alkotmányozás lehetőségének felvetésében és az orosz-ukrán háború kapcsán az Európai Unió fősodrával való egyetértés és egyet nem értésben nyilvánult meg. A Fidesz a kommunikációjában a történelmi kormánypártokra jellemző vonásokat vonultatott fel: *menedzserpártként* a háborúból való kimaradást tűzte ki célul; a baloldal alkalmatlanságát (*egyedülvalóság percepciója*) hangsúlyozta (a baloldal belevinné az országot a háborúba, eltörölnék a rezsicsökkentést stb.); a *makrogazdasági szempontokat szem előtt tartva* (rezsicsökkentés, energiagazdálkodás) az energiahordozókat érintő szankcióból való kimaradás mellett politizált. Az ellenzék ezzel szemben történelmi ellenzékként a *rész-Magyarországok védelmét* (szexuális kisebbségek, oltatlanok stb.) látta el; a háború kapcsán erőteljes *moralizáló politikát* folytatott (az orosz gáz finanszírozza a háborút, keleti diktatúra kiszolgálása stb.).

A választás óta különböző utakon mozognak az ellenzéki pártok, azonban korántsem egymástól függetlenül próbálnak meg alkalmazkodni. Jelen pillanatban a Demokratikus Koalíció a leginkább koherensen alkalmazkodóképes párt, amely a kormánypárttal teljesen szembehelyezkedő, *mintakövető attitűdöt* képvisel (legeurópaibb párt) és ezzel szavazatmaximalizálást hajt végre. A Dobrev-árnyékkormány és a DK TV olyan innovációk, amelyek a párt hatékonyságát hivatottak növelni, illetve a párt kormányképességét igazolni. A párt hitelesen tudja képviselni a szembenálló politikát; a pártelnök, Gyurcsány Ferenc beszédében kettéosztotta a politikai teret: vannak azok az ellenzéki pártok, akik le akarják váltani a Fideszt és vannak olyanok, amelyek a párbeszéd fenntartásával meg akarják tartani a azt (Gyurcsány, 2023). A DK megalakulását követően sikeresen tudta *átalakítani a baloldalon belüli erőviszonyokat*, az ellenzéken belül betöltött vezető szerepét a többi ellenzéki párt tagjainak átigazolásával egyre inkább megerősíti. Az MSZP 2022 októberében elfogadott határozatában a *mintakövető pozícióját hangsúlyozza* (MSZP, 2022), azonban érezhető a párt támogatottságának a csökkenése. A párt a *kormányzóképeség növelése* érdekében újfent a karakterisztikus baloldali politikát kívánja érvényesíteni (ársapkák támogatása és kibővítése, pl. „fürdősapka”), amelyet *személyi alkalmazkodással* (Komjáthi Imre) próbál alátámasztani. Az LMP és a Párbeszéd hasonló problémával néz szembe: nem tűnnek elég hatékonynak a választók számára. Bár a két párt zöld jellegét (Ungár, 2023a) próbálja hangsúlyozni (LMP – Magyarország Zöld Pártja, Párbeszéd – Zöldek), azonban vita van közöttük annak lényegét illetően. Ungár Péter (2023b) szerint a magyarországi zöldpolitika hagyományosan nemzeti gyökerű (tehát mintatformáló), a Párbeszéd ezzel szemben a nyugati zöld pártokat másolja (mintakövetés). Szabó Tímea azonban vitatja a mintatformáló hagyomány érvényességét a sikeres zöldpolitika megalkotásában (Szabó, 2023). A Jobbikon belül a választás után komoly *erőátrendezés* ment végbe (Jakab Péter kiszorítása), amelynek következtében a párt – véleményem szerint – az eddiginél is *közelebb került a mintakövetéshez* a mintakövető-mintatformáló tengelyen. A Jobbik már nem azért tartana népszavazást az EU-tagságról, hogy esetleg kiléptessék Magyarországot, hanem azért, hogy megerősítsék azt (Haász, 2022). Bár nem tartja tökéletesnek Gyöngyösi a nyugat-európai államok politikai rendszereit, ennek ellenére követendőnek tartja azokat a megújulásképeségük miatt (Gyöngyösi, 2023). A párt számára Európa a biztonságot és a fejlődést jelenti, valamint támogatják az uniós források folyósítása kapcsán az EU azon törekvéseit, amelyek mintakövetésre sarkallják a kormányt, illetve kiállnak az európai értékek mellett (Jobbik, 2023a; Jobbik, 2023b; Jobbik, 2023c; Jobbik, 2023d; Jobbik, 2023e). A Momentum megalakulása óta olyan nyugatosságot képvisel, amely egyszerre hordoz *mintatformáló és mintakövető jegyeket*, ez a sajátosság pedig a választás után

egyre jobban megmutatkozik. Donáth Anna a párt informális vezetőjeként több írásában diagnózisokat állapított meg az ellenzék kapcsán: indítványozza a berögzült ellenzéki magatartás („céltalan orbánozás”) meghaladását, a pártok számának a csökkentését, illetve a nyugati modellek és identitáspolitiká átvételét, a mintakövetést pedig kritizálja (Donát, 2022a; Donáth, 2022b; Donáth, 2022c; Donáth, 2022d). Donáth Anna beszédében és a Holnap Magyarországá Tervben (Donáth, 2023; Momentum, 2023) a párt kifejti a nyugati értékek iránti elkötelezettségét, a mag-Európához való közeledés szándékát, valamint a leszakadástól való félelmét (mintakövetés). Emellett azonban úgy érzékelik, hogy a Nyugat megújulásra szorul, az nem tökéletes (nem megfellebbezhetetlen, emiatt pedig a kritikátlan másolás sem feltétlenül jó). Továbbá, kiállnak a nemzetállamok szuverenitása mellett (mintaformáló alapállás). A Mi Hazánk Mozgalom parlamenti munkája a leginkább konstruktívnak mondható, ami a kormánypártokkal való relációt illeti. Úgy gondolom, ez nem függetleníthető a mintaformálásbéli attitűdök minimális eltérésétől (Mi Hazánk, 2022). A párt politikusai többször biztosították a kormánypártokat, hogy, ha olyan javaslatot terjesztenek elő, ami szerintük a magyar érdekeket szolgálja, akkor azt a radikálisok meg fogják szavazni (Index, 2022).

Beigazolódni látszik Dunleavy (2010) azon felvetése, hogy, ha az ideológiai tér összeszűkül, akkor az stimulálhatja az ellenzéki pártok egy részét arra, hogy a kormánypárt álláspontjához közeledjenek. A 2022-es választás ugyan két tömb versengését hozta (plusz a Mi Hazánk), azonban nem állt vissza a kétblokkrendszer. Úgy gondolom, hogy ez a pártrendszer leegyszerűsödésének volt köszönhető: a hatpárti ellenzék egy egységesen mintakövető álláspontot képviselt a Fidesz mintaformálásával szemben. A választás óta úgy tűnik, hogy újra sokszínűbb lett az ellenzék, ami a stratégiákat illeti: a Momentum és az LMP markánsan a két véglet (DK, MSZP, Párbeszéd és Fidesz-KDNP, Mi Hazánk) közé pozicionálja magát.

6. Következtetések

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy hozzájáruljak a történelmi politikatudomány „emancipációjához”, mivel azzal szemben érezhető némi szkepszis a jelcentrikus paradigmán belül a történelmi folytonosságok érvényességét illetően (Csizmadia, 2021). Sokakat meglepett a 2022-es országgyűlési választás eredménye: az egyesült ellenzék több százezer szavazattal kapott kevesebbet, mint 2018-ban, míg a Fidesz növelni tudta az abszolút szavazatszámát, ráadásul a Mi Hazánk Mozgalom is bejutott. Úgy gondoltam, hogy a választáshoz vezető útnak, magának a választás eredményének, illetve az utána következő

útkeresésnek az újhistorista keretrendszerbe történő elhelyezése elősegítheti a folyamat jobb megértését. Csizmadia Ervin 2007-ben lefektette egy változáselmélet alapjait, azonban véleményem szerint a 2010-es „kritikus választás” (Enyedi – Benoit, 2011) és az azt követő domináns és centrális pártrendszer miatt az elmélet fejlesztésre és aktualizálásra szorult. Mivel a dolgozat egyedül a magyar pártrendszer folyamataival foglalkozott, így csak a magyar történeti politikatudomány eredményeit vontam be a vizsgálódásba. Ennek szellemében a kutatással kapcsolatban három hipotézist fogalmaztam meg.

Az első hipotézisem arra vonatkozott, hogy a magyarországi domináns pártrendszer erőviszonyait a történeti politikatudomány adekvát módon képes indokolni. Csizmadia 2009-es tanulmányában rámutatott olyan kormánypárti és ellenzéki viselkedési mintázatokra, amelyek a magyar történelem különböző korszakaiban (dualizmus, Horthy-korszak) és a rendszerváltást követően is érvényesültek (Csizmadia, 2009). Véleményem szerint ezek az intézményesült kormánypárti és ellenzéki szerepkörök a centrális erőterben is megfigyelhetők, noha a Fidesz az ellenzéki korából megőrzött bizonyos attitűdöket (mikropolitika-fixáltság és moralizálás) és ötvözte a történelmi kormánypártok magatartásával (egyedülvalóság percepciója, makropolitika-fixáltság, menedzserizmus). Az ellenzék ezzel párhuzamosan a történelmi ellenzékiiség sémáit követte. Az ellenzék a kormány helyett inkább a rendszerrel helyezi szembe magát: továbbra is mikropolitikai témákkal foglalkozik (pl. oktatás, egészségügy, akkumulátorgyárak); a rész-Magyarországok képviselőit helyezi előtérbe (szexuális kisebbségek, tanárok, diákok, orvosok, katások); valamint moralizáló politikát folytat (szankciók kérdése, orosz energiahordozók, jogállamiság). Fontos megjegyezni, hogy ezek a mintázatok korlátozzák az innovációt. Továbbá, visszatérő mintázatként értékelhető a közjogi konfliktusosság, a domináns időszakot megelőző pártrendszerek gyengesége, illetve a kormányzásképtelen ellenzék.

A második és a harmadik hipotézis ugyanúgy az ellenzék versenyképességét érinti, azonban *ad absurdum* a két állítás – úgy tűnik, mintha kizárná egymást. Hogyan tudja az ellenzék egyszerre növelni és korlátozni önmagát? Fontos megemlíteni azt, hogy az ellenzéket több párt alkotja, amelyek a maguk módján próbálnak alkalmazkodni a 2010-et követő korszakhoz. Azonban a közvélemény-kutatások és a választások eredményeit figyelembe véve ezt korántsem ugyanolyan eredményességgel teszik. A pártok folyamatosan változnak – erre hívta fel a figyelmet Csizmadia Ervin 2007-es kötetében, mellyel fontos szemléleti alapokat fektetett le a rendszerváltást követő tizenhét év politikai folyamatainak rendszerezésére. Bár az új változáselmélet sok tekintetben épít a régre, azonban azt kiegészítettem a történeti

politikatudomány struktúráival (mintakövető-mintaformáló tengely) és Dunleavy analitikus modelljével. Dunleavy szerint a domináns pártrendszer ellenzéke a szubjektív hatékonyság növelése mellett közeledhet a kormánypárt ideológiai pozíciójához vagy tudatosan távolodhat attól. Ebből kiindulva háromféle stratégia képzelhető: a pártok felvehetnek a Fidesszel teljesen ellentétes, valamelyest hasonló vagy azonos pozíciókat. Az ellenzék csak akkor tudja erodálni a dominanciát, ha mindhárom stratégiát alkalmazza, illetve a kormánypártnál is vonzóbb alternatívává válik a választók számára. Egy hosszú folyamat és több változás eredménye volt az ellenzék 2022-es összefogása, azonban nemhogy a kormány- és rendszerváltást nem érték el, a kétflokkrendszer sem sikerült restaurálni. Az elméletem szerint azért nem, mert az ellenzék nem alkalmazott kevert stratégiát. Az ellenzék egy mintaformáló korban (amelyet a Fidesz a választói preferenciák aktív befolyásolásával meg is erősít) egy teljesen mintakövető álláspontot képviselt, azaz egy bizonyos fokig szavazatmaximalizáló stratégiát követett, ami nem tudta a kormánypártok azon szavazóit megszólítani, akik a nem teljesen elkötelezettek, illetve a bizonytalanok közül kerültek ki. Ami a jelenlegi viszonyokat illeti, a Demokratikus Koalíció tűnik a legalkalmazkodóképesebb pártnak, mivel az dominálja a mintakövető választók táborát, főleg az MSZP és a Párbeszéd rovására. Az LMP, a Jobbik és a Momentum a választás óta eltérő mértékben, de megpróbálják betölteni a vegyesen mintakövető és mintaformáló, második ellenzéki stratégiát. Róna és Molnár felhívják arra a jelenségre figyelmet, hogy a radikális pártok mérséklődése gyakran sikertelenségbe fullad (Róna – Molnár, 2017:172). Ugyanez elmondható a Jobbik esetében a mintaformáló attitűd szelídülése és a mintakövetés felvétele kapcsán: a párt egy népesebb választói rétegről mondott le ezzel a manőverrel. Azok a pártok, amelyek a második ellenzéki stratégiát követik, a kormánypárt táborát akarják csökkenteni, ezért közelednek ahhoz a mintakövető-mintaformáló tengelyen. Azonban ehhez szükségszerűnek tartom, hogy ezen pártok ne rendszer- hanem kormányellenzékként viselkedjenek. Itt érdemes felidézni a történelmi ellenzékiesség jellemzőit. A kormánypárttal teljesen szembemenő pozíciót komplementer módon egészítik ki azok a történelmi jegyek, amelyek mindig is jelen voltak a magyar politikatörténelemben, azonban ronthat a kormánypárthoz valamelyest hasonló álláspont hiteles képviselőjében. Ez az ellentmondás erőteljesen megmutatkozik, hiszen az előbb felsorolt pártok mikropolitikai témákkal foglalkoznak (oktatás, egészségügy, akkumulátorgyár); az ún. államérdekkel szemben a rész-Magyarországok érdekét védik (tanárok, diákok, orvosok, akkumulátorgyár körül élők); moralizáló politikát folytatnak (jogállamiság; az ukránok az új '56-osok, míg a Fidesz az új MSZMP; szabadságjogok; Magyarország mint összeszerelő üzem). A Mi Hazánk hasonló stratégiát követ, mint a 2010-es évek elején a Jobbik: hasonlóan közel áll a mintaformáló

attitűdjével a Fideszhez, illetve kormányellenzékre emlékeztető konstruktivitást tanúsít a Parlamentben. Kérdéses, hogy mennyire mer „közelebb menni a tűzhöz”, hiszen Dunleavy szerint azok a pártok, amelyek teljesen lemásolják a kormánypártot, akár a létüket is kockára tehetik. Ha ezt meg is tenné a radikális párt, attól függetlenül ugyanúgy probléma lenne a kormánypárt két oldalán elhelyezkedő ellenzék egymáshoz viszonyított áthidalhatatlannak tűnő távolsága, amelyre a Jobbik igencsak kétes kimenetelű néppártosodása adott (látszólag) megoldást. Az ellenzék tehát igyekszik alkalmazkodni a politikai helyzethez, azonban úgy tűnik, hogy a történelmi folytonosságok valóban megnehezítik az innovációt. A politikai fejlődés azonban egy nyitott, sohasem lezárt folyamat, bármikor létrejöhetnek új sémák, amelyek megszakíthatnak trendeket – a magyar eset sem kivétel ez alól.

7. Bibliográfia

Szakirodalom:

- Arató Krisztina – Koller Boglárka (2015): Magyarország és az Európai Unió. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Arian, Alan – Barnes, Samuel H. (1974): The Dominant Party System: A Neglected Model of Democratic Stability. *The Journal of Politics*, Vol. 36, No. 3, pp. 592-614.
- Balázs Zoltán (2018): Mi a FIDESZ? In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.
- Balázs Zoltán – Hajdu András (2017): A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség a magyar politikában. In: Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TKPTI.
- Békés Márton (2018a): Az új Európa itt születik. *Kommentár*, Vol. 13, No. 3-4, pp. 3-6.
- Békés Márton (2018b): Rendszer és korszak. *Kommentár*, Vol. 13, No. 3-4, pp. 49-56.
- Békés Márton (2020): Mi magunk. *Kommentár*, Vol. 15, No. 1, pp. 3-14.
- Békés Márton (2022): *Nemzeti Blokk. A Nemzeti Együttműködés Rendszere*. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány.
- Bíró-Nagy András – Szászi Áron József (2022): Az Európai Unió közpolitikai hatásának percepciói. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 31, No. 2, pp. 31-69.

Bíró-Nagy András (2022): Szeretlek is, meg nem is: A Fidesz szavazói és az Európai Unió. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Blondel, Jean (1968): Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science*, Vol. 1, No. 2. pp. 180-203.

Boucek, Francois (2012): *Factional Politics. How Dominant Parties Implode or Stabilize.* London, Palgrave Macmillan.

Böcskei Balázs (2022): Hol van a Mi Hazánk otthona, avagy jobbikos szavazó nem vész el, csak átalakul. Választások, listás szavazatarányok, átszavazások és a (radikális) jobboldali pártok kapcsolata. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Böcskei Balázs – Szabó Andrea (2022): Egy országgyűlési választásról csak komplexen: politikatudományi megközelítések és 2022. április harmadik. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Böcskei Balázs – Szabó Andrea (2018): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.

Caulier, Jean-Francois – Dumont, Patrick (2010): Measuring one-party dominance with voting power indices. In: Matthijs, Boogards – Francoise, Boucek (szerk.): *Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures and Comparison.* London, Routledge.

Cox, Gary W. (1997): *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems.* Cambridge University Press.

Csizmadia Ervin (2009): A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában: új hipotézisek. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 28, No. 4, pp. 7-33.

Csizmadia Ervin (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, Gondolat Kiadó.

Csizmadia Ervin (2018): Domináns pártok a magyar politikában. Három korszak (a dualizmus, a Horthy-korszak és napjaink) pártfejlődésének összehasonlítása. In: Böcskei

Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.

Csizmadia Ervin (2021): Jelenkortörténeti és történeti perspektíva. In: Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Novák Zoltán (szerk.): *Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban.* Budapest, Gondolat Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Csizmadia Ervin (2019): Mit kezdjünk Európával? A hazai politikai elitek mintakövetési és mintaformálási stratégiája. *Metszetek*, Vol. 8, No. 4, pp. 110-133.

Csizmadia Ervin (2020): *Milyen Magyarország? Milyen Európa? Magyar politikai gondolkodók 1900-1945.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Csizmadia Ervin (2007): *Politikai változáselmélet. Miért változnak pártok, kormányok, politikusok?* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Csizmadia Ervin – Koroncai András (2017): *A történelem fortélyai.* Budapest, L'Harmattan Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Novák Zoltán (2021): *Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban.* Budapest, Gondolat Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Dunleavy, Patrick (2010): Rethinking dominant party systems. In: Bogaards, Matthijs – Boucek, Françoise (szerk.): *Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons.* London, Routledge, 23-44.

Duverger, Maurice (1963): *Political Parties: Their organization and activity in the modern state.* New York.

Dúró József (2022): Változás a változatlanágban. *Századvég Folyóirat*, Vol. 27, No. 2, pp. 65-84.

Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Farkas Eszter (2018): „Az ellenzék ellenzéke”. A Lehet Más a Politika, a Momentum, A Magyar Kétfarkú Kutypárt és az Együtt szavazói a 2018-as választás idején. In: Böcskei

Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.

Gagyi Ágnes (2014): Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, Vol. 21, No. 1, pp. 298-316.

Greene, Kenneth F. (2007): *Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratisation in Comparative Perspective.* Cambridge University Press.

Horváth Attila – Soós Gábor (2015): Pártok és pártrendszer. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Budapest, Osiris Kiadó.

Huszár Ákos (2022): A Fidesz-támogatók előre mennek, az ellenzékiek meg hátra? In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Kiss Róbert Dávid – Zemplényi Lili Naómi (2022): Az Amerikai Politikai Fejlődés (APD) iskolája és a magyar politika mint történeti jelenség. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 31, No. 3, pp. 111-131.

Körösenyi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Budapest, Osiris Kiadó.

Krasztev, Ivan – Holmes, Stephen (2021): *A fény kialszik. A liberális demokrácia válságáról.* Budapest, Park Kiadó.

Lakatos Júlia (2017): A történelem végétől a történelem visszatéréséig. In: Csizmadia Ervin – Koroncai András (szerk.): *A történelem fortélya.* Budapest, L'Harmattan Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Lakner Zoltán (2017): Megújuló válság. Az MSZP alkalmazkodási kísérlete 2010 után. In: Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák.* Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TKPTI.

Langfield, Danielle (2014): Opposition Growth in Dominant Party Systems: Coalitions in South Africa. *Government and Opposition*, Vol. 49, No. 2, pp. 290-312.

Magaloni, Beatriz (2006): *Voting for Authorocracy: hegemonic Party Survival and its Demise in Mexico.* Cambridge University Press.

Mándi Tibor (2015): Politikai gondolkodás. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó.

Molnár Csaba (2018): A néppártosodás próbája a nyereség? A Jobbik szereplése a 2018. évi országgyűlési választáson. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.

Paár Ádám – Lakatos Júlia – Csizmadia Ervin (2021): Pártdominancia és ellenzék. In: Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Novák Zoltán (szerk.): *Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban*. Budapest, Gondolat Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Paár Ádám – Rajnai Gergely – Novák Zoltán (2021): Vezető és dominancia. In: Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Novák Zoltán (szerk.): *Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban*. Budapest, Gondolat Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Pesti Sándor (2021): *Magyarország külpolitikája 2010-2020*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Péli Gábor (2021): Mozgó törésvonalak a magyar politikai térben. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 30, No. 3, pp. 7-24.

Pempel, T. J. (1990): *Uncommon Democracies: The One-Party Dominant Regimes*. Ithaca, Cornell University Press.

Pogrányi Lovas Miklós (2020): Jobboldali törzsszövetség. *Kommentár*, Vol. 15, No. 2. pp. 18-26.

Przeworski, Adam – Alvarez, Michael E. – Cheibub, José Antonio – Limongi, Fernando (2000): *Democracy and Development: Political Institutions and Well-being in the World, 1950-1990*. New York, Cambridge University Press.

Rajnai Gergely (2021): A domináns pártok elmélete. In: Csizmadia Ervin – Lakatos Júlia – Novák Zoltán (szerk.): *Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban*. Budapest, Gondolat Kiadó – Méltányosság Politikaelemző Központ.

Róbert Péter – Papp Zsófia (2012): Kritikus választás? In: Boda Zsolt – Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA TK PTI.

Róna Dániel – Molnár Csaba (2017): Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása. In: Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TKPTI.

Sartori, Giovanni (2016): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Colchester, ECPR Press.

Schmidt Mária (2017): *Nyelv és szabadság*. Budapest, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány.

Sipos Balázs (2011): A Horthy-korszak. In: Vida István (szerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846-2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport.

Soós Gábor (2012): Kétflokkrendszer Magyarországon. In: Boda Zsolt – Körösi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA TK PTI.

Szabó Dániel (2011): A rendiségtől a Tanácsköztársaság bukásáig (1846-1919). In: Vida István (szerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846-2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport.

Szabó Andrea (2022): A centrális erőter újragombolása. A magyar választó magatartásának átalakulása 2010-2022. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest, Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Szűcs Zoltán Gábor (2015): A magyar politikai gondolkodás horizontja. In: Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris Kiadó.

Tábori Ferenc (2018): A magyar pártrendszer tipizálásának kérdései 2010-2018. In: Antal Attila (szerk.): *Politikatudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Álla- és Jogtudományi Kara Doktori Iskoláinak Konferenciáján*. Budapest, ELTE ÁJK DI, 50-64.

Templeman, Kharis A. (2010) *Who's Dominant? incumbent Longevity in Multiparty Regimes, 1950-2006*. APSA 2010 Annual Meeting Paper.

Tóka Gábor (2018): A centrális erőter bomlása. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.

Tóth Csaba (2017): Választási rendszer és választások 2014-ben. In: Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TKPTI.

Tóth Csaba – Szabó Andrea (2018): A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK PTI.

Tóth Csaba – Török Gábor (2014): Négy választás Magyarországon. A magyar politika az elmúlt 12 évben (2002-2014). Budapest, Osiris Kiadó.

Tudor, Maya – Ziegfeld, Adam (2019): Social Cleavages, Party Organization and the End of Single-Party Dominance. *Comparative Politics*, Vol. 52, No. 1, pp. 149-168.

Wéber Attila (2022): *A rendszerváltás kora*. Budapest, Osiris Kiadó.

Egyéb hivatkozások, dokumentumok:

Demokratikus Koalíció (2019): *Európa, MARADUNK!* A Demokratikus Koalíció Európai Parlamenti Választási Programja. <https://dkp.hu/uploads/docs/10/176/dk-ep-program-fuzet-web.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2023.04.28.)

Donáth Anna (2022a): 7 pontban a jövőről. *Magyar Hang*, 2022.04.14. <https://hang.hu/publicisztika/donath-anna-7-pontban-a-jovorol-139530> (Utolsó letöltés ideje: 2023.02.20.)

Donáth Anna (2022b): Ha az ellenzék képtelen a szellemi megújulásra, soha nem fog választást nyerni. *Magyar Hang*, 2022.08.05. <https://hang.hu/publicisztika/donath-anna-ha-az-ellenzek-keptelen-a-szellemi-megujulasra-soha-nem-fog-valasztast-nyerni-144087> (Utolsó letöltés ideje: 2023.02.20.)

Donáth Anna (2022c): Identitásról, közösségről, tartalomról. *Magyar Hang*, 2022.05.12. <https://hang.hu/publicisztika/donath-anna-identitasrol-kozossegrrol-tartalomrol-140598> (Utolsó letöltés ideje: 2023.02.20.)

Donáth Anna (2022d): Szükség van-e az ellenzékre Magyarországon? *Magyar Hang*, 2022.06.29. <https://hang.hu/publicisztika/donath-anna-szukseg-van-e-az-ellenzekre-magyarorszagon-142523> (Utolsó letöltés ideje: 2023.02.20.)

Donáth Anna (2023): Jövőértékelő beszéd. <https://www.youtube.com/watch?v=ZYnt85QzOTI>

Együtt-PM (2014): Az Együtt-PM pártszövetség Európai Kiáltványa.

<https://parbeszedmagyarorszagert.hu/europai-kialtvany-0> (Utolsó letöltés ideje: 2023.04.25.)

Egységben Magyarországért (2022): Csak Felfelé! Az Emelkedő Magyarország Programja.

<https://web.archive.org/web/20220320173503/https://egysegbenmagyarorszagert.hu/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.04.26.)

Gyöngyösi Márton (2023): Európa a biztonságunk! Gyöngyösi Márton évadnyitó beszéde.

<https://www.youtube.com/watch?v=gWzrVglutk>

Gyurcsány Ferenc (2023): Évértékelő beszéd.

<https://www.youtube.com/watch?v=ek0oKau8NhM>

Haász János (2022): A Jobbik is népszavazást kezdeményez a magyar EU-tagságról. *Telex*, 2022.08.08. <https://telex.hu/belfold/2022/08/08/a-jobbik-is-nepszavazast-kezdemenez-a-magyar-eu-tagsagrol> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.06.)

Index (2022): Mi Hazánk: Az ellenzéki összefogás nemcsak a kormányzásra, de ellenzéknek is alkalmatlan. *Index*, 2022.04.08. <https://index.hu/belfold/2022/04/08/mi-hazank-docs-david-ellenzek-valasztas-parlament-orszaggyules/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.04.12.)

Jobbik (2018): Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel. <https://www.jobbik.hu/programunk> (Utolsó letöltés ideje: 2023.04.27.)

Jobbik (2019): Biztonságos Európát, szabad Magyarországot!

<https://www.jobbik.hu/programunk> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Jobbik (2023a): A 19 évnyi uniós tagság nagyon is megérte, a 17 évnyi fideszes kormányzás viszont nagyon nem! <https://www.jobbik.hu/hireink/a-19-evnyi-unios-tagsag-nagyon-is-megerte-a-17-evnyi-fideszes-kormanyzas-viszont-nagyon-nem> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Jobbik (2023b): Európa a biztonságunk, a béke és a fejlődés záloga!

<https://www.jobbik.hu/hireink/europa-a-biztonsagunk-a-beke-es-a-fejlodesunk-zaloga> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Jobbik (2023c): Jöjjenek haza a magyaroknak járó európai pénzek!

<https://www.jobbik.hu/hireink/jojjenek-haza-a-magyaroknak-jaro-europai-penzek> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Jobbik (2023d): Európa hetven éve a biztonságot, a szabadságot és a jólétet jelenti.

<https://www.jobbik.hu/hireink/europa-hetven-eve-a-biztonsagot-a-szabadsagot-es-a-joletet-jelenti> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Jobbik (2023e): A lyukas zászló a mi jelképünk! <https://www.jobbik.hu/hireink/a-lyukas-zaszlo-a-mi-jelkepunk> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

LMP (2012): Kezdeményezésünk céljai. <https://lmp.hu/dokumentumok/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.01.)

LMP (2014): Az LMP európai parlamenti választási programja 2014.

<https://lmp.hu/dokumentumok/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.01.)

LMP (2019): Európa zöld lesz, vagy nem lesz! Letöltve innen: <https://lehetmas.hu/a-zold-europa-programja/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.01.)

Mi Hazánk (2022): Virradat Program Magyarország Felvirágoztatására.

<https://mihazank.hu/virradat-program/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.04.)

Momentum (2018): Indítsuk újra Magyarországot! <https://program2018.momentum.hu/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Momentum (2019): Ne adjuk a jövőnket! A Momentum Választási Programja Európai Parlamenti Választás 2019. <https://momentum.hu/ne-adjuk-a-jovonket-a-momentum-bemutatta-ep-programjat/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Momentum (2023): Holnap Magyarországa Terv. <https://momentum.hu/holnap-magyarorszaga/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

MSZP (2013): Igazság, Biztonság, Szabadság, Jólét. Az MSZP ajánlata Magyarországnak. <https://mszp.hu/dokumentumok> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

MSZP (2018): *Tegyünk igazságot!* Választási program 2018. Letöltve innen: <https://mszp.hu/dokumentumok> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

MSZP (2019): *Haza. Szeretet. Európa. Európában hazánk érdekeiért, itthon az európai értékekért.* A Magyar Szocialista Párt programja a 2019. évi európai parlamenti választásra. Letöltve innen: <https://mszp.hu/dokumentumok> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

MSZP (2022): Határozat Magyarország és az Európai Unió kapcsolatáról. Letöltve innen: <https://mszp.hu/dokumentumok> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.02.)

Szabó Tímea (2023): Karácsony Gergelynél nem lesz jobb főpolgármester-jelölt. *Index*, 2023.04.27. <https://index.hu/belfold/2023/04/27/szabo-timea-interju-parbeszed-zoldek-zoldpolitika-karacsony-gergely-akkumulatorgyar/> (Utolsó letöltés ideje: 2023.05.01.)

Ungár Péter (2023a): Zöldpárt vagyunk, több mint 15 éves történetünk során soha annyi dolgunk nem volt még, mint most. <https://www.youtube.com/watch?v=P7tnlvQdMkc>

Ungár Péter (2023b): Aki ma azt mondja, tudja, mivel lehet leváltani az Orbán-kormányt, hazudik. *Index*, 2023.04.17. <https://index.hu/belfold/2023/04/17/ungar-peter-interju-lmp-ellenzek-osszefogas-fidesz-zoldpolitika-akkumulatorgyar-gyurcsany-ferenc-valasztas/> (Utolsó letöltés: 2023.04.21)